

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської та
аспірантської підготовки
Кафедра економіки
природокористування

Магістерська кваліфікаційна робота

на тему: «Організаційно-економічний інструментарій забезпечення
ризик-менеджменту секторів економіки Українського Причорномор'я»

Виконала студентка 2 курсу
групи МЕД- 61
спеціальності 051 – Економіка
спеціалізації "Економіка довкілля та
природних ресурсів"
Шумська Ксенія Сергіївна

Керівник: д.е.н., професор
Андрєєва Наталія Миколаївна

Рецензент: д.е.н., професор
Степанов В'ячеслав Миколайович

Одеса 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Магістерської та аспірантської підготовки

Кафедра Економіки природокористування

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 051 – Економіка

Спеціалізація "Економіка довкілля та природних ресурсів"

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Д.е.н., проф.. Губанова О.Р

“ _____ ” _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ
НА МАГІСТЕРСЬКУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Шумській Ксенії Сергіївні

(прізвище, ім'я, по батькові)

Тема роботи «Організаційно-економічний інструментарій забезпечення ризик-менеджменту секторів економіки Українського Причорномор'я»

керівник роботи Андреева Наталя Миколаївна, д.е.н., проф.,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвержені наказом вищого навчального закладу від “22_” листопада 2017 року №321- с

2. Строк подання студентом роботи 06.02.2018

3. Вихідні дані до роботи законодавчі та нормативні акти, дані статистичної звітності, дані наукової та спеціальної літератури, періодичних наукових видань, інтернет-джерела.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): Теоретичні аспекти дослідження ризик - менеджменту у системі антикризового управління регіоном;

Діагностика ризик-складових соціо-еколого-економічного стану Українського Причорномор'я;

Пропозиції щодо використання інструментів ризик-менеджменту в управлінні Українським Причорномор'ям

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) : Інструменти антикризового управління регіоном;

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 20.11.2017**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів магістерської роботи	Термін виконання етапів роботи	Оцінка виконання етапу	
			у %	за 4-х бальною шкалою
1	Робота з літературними джерелами	20.11.17-24.11.17		
2	Написання першого розділу роботи «Теоретичні аспекти дослідження ризик-менеджменту у системі антикризового управління регіоном»	26.11.17-02.12.17		
3	Написання другого розділу роботи «Діагностика ризик-складових соціо-еколого-економічного стану Українського Причорномор'я»	03.11.17-06.12.17		
4	Рубіжна атестація	07.12.17-10.12.17		
5	Написання третього розділу роботи «Пропозиції щодо використання інструментів ризик-менеджменту в управлінні Українським Причорномор'ям»	11.12.17-11.01.18		
6	Написання вступу та висновків, оформлення списку використаних джерел	12.01.18-14.01.18		
7	Оформлення роботи	15.01.18-31.01.18		
	Інтегральна оцінка виконання етапів			

Студент _____ Шумська К.С.
(підпис) (прізвище та ініціали)Керівник роботи _____ Андрєєва Н.М.
(підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

На магістерську роботу: Організаційно-економічний інструментарій забезпечення ризик-менеджменту секторів економіки Українського Причорномор'я

Метою дослідження є розгляд теоретичних підходів та формування прикладних положень щодо забезпечення ризик - менеджменту в системі антикризового управління регіоном.

Об'єктом дослідження є процес формування заходів і інструментів ризик-менеджменту у системі антикризового управління на засадах сталого розвитку регіону.

Предмет дослідження – теоретичні положення та практичні аспекти впровадження ризик-менеджменту на регіональному рівні Українського Причорномор'я .

У першому розділі роботи розглянуто теоретичні засади ризик менеджменту в управлінні регіоном. У другому розділі проаналізовано соціо-еколого-економічний стан Українського Причорномор'я, зроблено SWOT-аналіз регіону. У третьому розділі розроблено пропозиції щодо використання інструментів ризик-менеджменту в управлінні Українським Причорномор'ям.

Ключові слова: ризик-менеджмент, менеджмент регіону, соціо-еколого-економічний розвиток регіону, антикризове управління.

Звіт про ДМР: 114 с., 11 рис., 14 табл., 57 джерел.

ANNOTATION

On the master's work «Organizational and Economic Instruments for Risk Management of Ukrainian Black Sea Region Economic Sectors».

The purpose of the study is to consider theoretical approaches and to formulate applied provisions on risk management in the system of crisis management of the region.

The object of research is the process of formation of measures and tools of risk management in the system of crisis management on the basis of sustainable development of the region.

Subject of research - theoretical positions and practical aspects of introduction of risk management at the regional level of the Ukrainian Black Sea region.

In the first section of the paper the theoretical principles of management risk in the region are considered. The second section analyzes the socio-ecological and economic status of the Ukrainian Black Sea region, and has done a SWOT-analysis of the region. In the third section, proposals were made for using of risk management tools in the management of the Ukrainian Black Sea region.

Key words: risk management, regional management, socio-ecological and economic development of the region, anti-crisis management.

The report about thesis: 114 with., 11 fig., 14 tab., 57 s.

ЗМІСТ

ВСТУП

1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИЗИК - МЕНЕДЖМЕНТУ У СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНОМ

1.1. Сучасне розуміння інструментарію ризик-менеджменту у системі антикризового управління регіону

1.2 Функції ризик-менеджменту та типологія систем управління регіоном

1.3 Процес, види ризиків та стратегії ризик - менеджменту регіону

1.4. Науково-методичне забезпечення діагностики ризик-подій у системі ризик-менеджменту регіону

2. ДІАГНОСТИКА РИЗИК-СКЛАДОВИХ СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

2.1. Аналіз тенденцій сучасного економічного становища Українського Причорномор'я і оцінка наслідків впливу на нього світової економічної кризи

2.2. Діагностика екологічної складової розвитку Українського Причорномор'я

2.3. SWOT-аналіз Українського Причорномор'я як базисна компонента діагностики ризик-менеджменту

3. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В УПРАВЛІННІ УКРАЇНСЬКИМ ПРИЧОРНОМОР'ЯМ

3.1. Значення системи раннього попередження та реагування в управлінні економікою регіону

3.2. Пріоритетні напрями вдосконалення програми розвитку економіки регіону в період кризи

3.3. Рекомендації щодо визначення величини фінансових ресурсів для компенсації наслідків ризик-подій природного характеру для Українського Причорномор'я

3.4. Напрями та особливості впровадження ризик-менеджменту інноваційної діяльності в регіоні

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Ризик-менеджмент в країнах з розвинутою економікою є невід'ємним елементом єдиної системи управління і являє собою систему управління, спрямовану не лише на вихід з кризи, а й на попередження входження в таку ситуацію. Якщо враховувати систематичну політичну нестабільність, нерегульованість законодавчої бази, наявність кризи ринкових реформ, відсутність рівності прав, зобов'язань і відповідальності між підприємницькими структурами різних форм власності, наявність корупційних схем, що суттєво впливає на поведінку підприємців, то особливо актуальним стає питання про антикризову політику, яка реалізується на державному, регіональному і локальному рівнях управління.

Регіональна економіка – це важлива складова у структурі економіки країни, яка повинна забезпечити підвищення якості життя, скоротити відставання від розвинених країн, забезпечити розвиток процесів міжнародної інтеграції, сприяти досягненню якісно нового рівня ефективності і конкурентоспроможності економіки, забезпечення ресурсно-екологічної безпеки територій.

Превентивна регіональна політика держави дає можливість кожному регіону використовувати свій ринковий, виробничий, природно-ресурсний та людський потенціал і розробити систему стратегічного ризик-менеджменту регіональним розвитком, яка дозволить підвищити конкурентоздатність регіону не тільки всередині країни, але і в світовому господарському просторі.

Ризик-менеджмент – це різновид антикризового управління, спрямоване на запобігання економічних, соціальних, екологічних ризиків. Антикризове управління регіоном включає в себе три основних напрямки: стратегічний менеджмент, кризовий менеджмент, ризик-менеджмент регіонального розвитку. У дипломній роботі досліджено теоретико-

прикладний базис третього напрямку антикризового управління, а саме: сучасне розуміння, процес, стратегії та види ризиків ризик - менеджменту регіону.

Метою дослідження є розгляд теоретичних підходів та формування прикладних положень щодо забезпечення ризик - менеджменту в системі антикризового управління регіоном.

Об'єктом дослідження є процес формування заходів і інструментів ризик-менеджменту у системі антикризового управління на засадах сталого розвитку регіону.

Предмет дослідження – теоретичні положення та практичні аспекти впровадження ризик-менеджменту на регіональному рівні Українського Причорномор'я .

Матеріали дослідження. У роботі використовувалася інформаційна база ризик-менеджменту у системі антикризового управління регіону. Інформаційну базу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених, фахівців – практиків з антикризового управління, менеджменту, сталого розвитку, регіональної економіки, чинне законодавство, дані державної служби статистики України, результати власних досліджень.

Методами дослідження є загальнонаукові методи, а саме: діалектичний, абстрактно-логічний, системно-структурного аналізу і синтезу, наукові положення економічної теорії, менеджменту – для аналітичної оцінки ринкового середовища регіону, системного та процесного підходу, SWOT – аналізу.

Результати роботи були апробовані на конференції Молодих вчених ОДЕКУ 3-13 травня 2017 року: доклад на тему «Теоретичні аспекти дослідження соціо-еколого-економічних загроз у системі ризик-менеджменту регіону».

1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИЗИК - МЕНЕДЖМЕНТУ У СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНОМ

1.1 Сучасне розуміння ризик-менеджменту у системі антикризового управління регіону

Основою для функціонування системі регіональної економічної безпеки є регіон. Слід зазначити, що визначень поняття "регіон" не бракує. Навпаки, є безліч тлумачень цього поняття.

Сам термін "регіон" має латинське походження (regio — область, місцевість, країна, тобто певна територія). Відомо, що територія відіграє важливу і багатопланову роль у розвитку людського суспільства взагалі і його економічних відносин зокрема, вона виконує такі найважливіші функції, як створення матеріальних умов виробничої діяльності, забезпечення місця проживання населення, його професійно - трудової діяльності, організації побуту і відпочинку, виступає як простір, що формує ознаки етнічної спільності людей [6].

Виявлення можливих загроз та ризиків розвитку та підвищенню конкурентоспроможності регіону і вироблення заходів щодо запобігання їм або мінімізації негативних наслідків мають першорядне значення для стабільного розвитку України в цілому.

Сучасне розуміння ризик-менеджменту управління має досить неоднорідне і багатозначне тлумачення. В одному випадку під ним розуміють управління на державному, регіональному, локальному рівнях управління в умовах загального системної кризи, що спостерігається в країні; в іншому — керування регіоном або підприємством, викликане кризовими явищами в результаті незадовільного ведення менеджменту; в третьому- управління підприємством на порозі банкрутства; в четвертому - в період

банкрутства. Різне трактування одного і того ж поняття призводить до теоретичної невизначеності і необґрунтованість практичних рекомендацій з розробки та реалізації систем ризик-менеджменту. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне розгляд генезису наукової думки у даному напрямку досліджень.

Сучасна тенденція підвищення безпеки життєдіяльності населення на основі оцінок ризику від техногенної діяльності та природних явищ і зниження ризику до прийнятних значень потребує однозначного формулювання поняття “ризик”. Проте ця проблема широко дискутується в наукових колах і, як видно з огляду, зробленого у попередньому розділі, однозначного формулювання поняття “ризик” ще не встановлено, оскільки воно використовується не тільки у сфері техногенної і природної безпеки, а й у багатьох сферах державної, наукової, економічної та фінансової діяльності. Так, згідно даних наведених у вікіпедії існує декілька визначень ризику, зокрема :

- ризик це — поєднання ймовірності та наслідків настання несприятливих подій. Також ризиком часто називають безпосередньо певну подію, здатну принести кому-небудь збиток; .
- ризик — характеристика ситуації, що має невизначеність результату, при обов'язковій наявності несприятливих наслідків;
- ризик у вузькому сенсі — кількісна оцінка небезпек, визначається як частота однієї події при настанні іншої;
- ризик — це невизначена подія або умова, яка в разі виникнення має позитивний або негативний вплив на репутацію компанії, призводить до прибутку або втрат у грошовому вираженні;
- ризик — це ймовірність можливої небажаної втрати чого-небудь при поганому збігу обставин.

У науковій літературі поняття ризик іноді ототожнюють з іншим поняттями – збиток, невизначеність та загроза.

Під збитками (англ. *Losses*) у дослідженні розумітиме — суми втрачених активів, наприклад, через шкоду втрати, крадіжки або зобов'язання, які виникли, наприклад, у результаті правопорушення [1].

Стандартна невизначеність (англ. *standard uncertainty*) — невизначеність результату вимірювання, виражена як його стандартне (середнє квадратичне) відхилення. [2]

Загрози у сфері економіки мають комплексний характер і зумовлені низькими темпами нарощування економічного потенціалу держави, відставанням у технологічному розвитку, рівні і якості життя населення, відсутністю належних заходів у сфері регулювання процесів перерозподілу власності, неефективним використанням ресурсів, зниженням здатності адекватно протистояти ризикам та викликам, що пов'язані зі зміною кон'юнктури світових ринків, світової глобалізації і інформатизації.

Загрози в економічній сфері безпосередньо пов'язані із загрозами в зовнішньополітичній сфері, сфері національної безпеки соціальної, гуманітарній, екологічній і інших сферах. Вони виражаються в якісній деградації і структурній кризі індустріальної системи; зменшення ресурсного потенціалу при одночасному зростанні ресурсоємного виробництва; у погіршенні стану інфраструктури; негативних змінах у фінансовій системі; неконтрольованому розвитку інфляційних процесів.

Загрози в соціальній сфері виражаються в зниженні сукупного рівня доходів і витрат населення та зміни їх структури; у погіршенні демографічної ситуації; у збільшенні частки малозабезпеченого населення; у відсутності мінімальних соціальних гарантій населенню з боку держави; у зростанні соціальної напруженості в суспільстві.

Загрози у сфері екології виражаються в низькому рівні впровадження екологічно безпечних технологій або певній їх відсутності на більшості підприємств; у збільшенні імовірності виникнення катастроф у хімічній, нафтогазовій і атомній промисловості; у зростанні рівня викидів небезпечних речовин в атмосферу.

Бурхливий розвиток теорій антикризового управління та ризик-менеджменту в більшості промислово розвинених країн припадає на середину вісімдесятих років двадцятого століття. Активна розробка теоретичних постулатів і накопичення практичного досвіду було обумовлено загостренням кризи, який за своїми характеристиками нагадував ситуацію попередньої економічної кризи 1929 - 1933 років. У цей період в країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) налічувалося понад 35 млн. безробітних, знижувалися інвестиційні квоти (частка капіталовкладень у валовому національному продукті) і темпи економічного зростання, підвищувалися темпи інфляції.

Накопичений західними країнами досвід ризик-менеджменту, безумовно, має велике значення для вирішення проблем, які стоять перед Україною, проте необхідно враховувати, що досвід управління накопичено в принципово інших умовах. В першу чергу — це ризик-менеджмент в умовах цілком сформованою ринковою економікою з діючими законами конкуренції, збалансованої соціально-політичної і екологічної ситуацією, де санація і банкрутство прийнято розглядати як позитивне явище, яке сприятиме очищенню ринку від слабких конкурентів.

Розробка теорії та аналіз практики ризик-менеджменту, узагальнення результатів соціально-економічного та екологічного розвитку в Україні — найбільш важливі завдання, без вирішення яких на макро-, мезо- і мікро- рівнях неможливо значна зміна соціально-економічної та екологічної ситуації в країні на краще.

Відзначимо що при розгляді категоріально-понятійного апарату в роботах фахівців використовуються різні визначення ризик-менеджменту та антикризового управління, які мають певні відмінності. Так, Е. Уткін ризик-менеджмент визначає як управління, спрямоване на упередження можливих важких ускладнень в ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного, успішного господарювання з орієнтацією на розширене відтворення на найсучаснішій основі і власних заощаджень [3].

На думку Л. Сітнік [4], антикризове управління — це здатність розробляти оптимальні шляхи виходу з кризової ситуації, визначати пріоритетні цінності підприємства в умовах кризи, координувати діяльність підприємства його співробітників по передбаченню кризи, домагатися ефективності їх праці в екстремальних умовах.

Е. Мінаєв також розглядає ризик-менеджмент як комплекс послідовно реалізованих заходів попередження, профілактики, подолання кризи, зниження рівня його негативних наслідків. Це технологія активної управлінської діяльності в повному комплексі всіх її функцій, ролей і повноважень [5].

На думку Л. Лігоненко, антикризове управління являє собою спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства [6].

Відповідно до досліджень А. Градова, Б. Кузіна ризик-менеджмент характеризують як сукупність послідовності укрупнених заходів :

- аналіз стану макро- і мікросередовища, вибір відповідних місій підприємства ;

- вивчення економічного механізму виникнення кризових ситуацій, створення системи сканування зовнішнього і внутрішній середовища підприємства для своєчасного визначення "слабких сигналів" про загрозу можливого кризи;

- стратегічний контролінг діяльності підприємства і формування стратегії попередження його неплатоспроможності ;

- визначення політики дій в умовах кризи і виведення підприємства з неї ;

- постійний облік ризику підприємницької діяльності і розробка заходів для його зниження .

На нашу думку, ризик-менеджмент можна охарактеризувати як вид управління, який дотримується принципів цілеспрямованості, комплектності, корисності, безперервності, ефективності, гнучкості, оперативності, раціональності. Наведені принципи характеризуються такими особливостями, які забезпечують можливість розробки та реалізації актуальною і результативною антикризовою програмою.

Сучасне розуміння ризик-менеджменту регіоном формується на синтезі вже сформульованих підходів до ризик-менеджменту в цілому. На наш погляд, під ризик-менеджментом регіону необхідно розуміти систему управлінських заходів щодо діагностики, попередження, нейтралізації та подолання регіональних кризових явищ і виявлення причин їх виникнення на всіх рівнях економіки.

Окремими українськими дослідниками, зокрема в роботі Н. Туленкова, висловлюється точка зору, згідно з якою будь-яке управління має бути антикризовим, тобто побудованим на обліку ризику і небезпеки кризових ситуацій. У найбільш загальному вигляді під ризик-менеджментом необхідно розглядати таке управління, яке запобігало б або зменшувало кризові ситуації в господарській діяльності [7]. Відповідно до таким тлумаченням сутності ризик-менеджменту запропоновано диференціювати ризик-менеджмент на такі підвиди :

- 1) ризик-менеджмент, який здійснюється для своєчасного виявлення і вирішення проблем (прийняття рішень) з метою запобігання кризи ;
- 2) управління в умовах кризи, метою якого визначається як стабілізація нестійких станів та збереження керованості регіональної системи;
- 3) управління процесами виходу з кризи, яка здійснюється з метою мінімізації втрат і втрачених можливостей під час виведення регіону з кризи.

Під кризою у дослідженні розумітимемо різке загострення протиріч у соціально-економічній і природній системах, які загрожують життєздатності регіону і негативних умовах навколишнього середовища. Причини кризи, що виникають на регіональному рівні управління можуть бути різними. Вони

поділяються на об'єктивні, пов'язані з циклічними потребами модернізації і реструктуризації окремих секторів регіону, а також несприятливим впливом зовнішнього середовища, і суб'єктивні, які викликані помилками і волюнтаризмом при прийнятті управлінських рішень.

Причини кризи можуть носити також природний характер. В цьому випадку вони є наслідками кліматичних змін, землетрусів, повеней та інших катаклізмів природного походження. Або можуть носити техногенний відбиток, пов'язаний з проявами діяльності людини. Особливістю функціонування багатьох регіонів України є зрощування на регіональному рівні економічних, екологічних та соціальних кризових явищ, що виявляється у формуванні системного соціо- еколого- економічної кризи. На виникнення кризи впливають об'єктивні і суб'єктивні чинники. При цьому різноманітність факторів виникнення кризи можна розділити на дві групи: зовнішні і внутрішні. Зовнішні чинники є неоднорідними за джерелами походження, тому що утворюються в результаті функціонування систем різного рівня. Внутрішні чинники характеризують умови внутрішнього середовища регіону і можливість ефективної адаптації до умов навколишнього середовища.

Пріоритетним завданням ризик-менеджменту є забезпечення стабільності на ринку в умовах економічних, політичних і соціальних метаморфоз на основі превентивних стратегічних заходів.

Важливими інструментами регіонального антикризового управління є кризовий менеджмент, стратегічне управління, ризик-менеджмент, діагностика зовнішнього і внутрішнього середовища, реінжиніринг, бенчмаркінг, реструктуризація, управління процесом фінансового оздоровлення [8]. (див рис.1.1).

Кризовий менеджмент — це управління соціо- економіко- екологічної неспроможністю і оздоровлення регіону.

Рис 1.1. Інструменти антикризового управління регіоном.

Стратегічне управління — це управління, спрямоване на реалізацію стратегії розвитку регіону відповідно до змін умов регіону зовнішнього середовища.

Діагностика антикризового управління регіоном — це дослідження сутності та особливості проведення антикризового управління регіоном на основі всеосяжного аналізу, існуючий системи ризиків і небезпек.

Реінжиніринг — це процес переходу управління від окремих операцій до міжфункціональних бізнес-процесом.

Антикризовий реінжиніринг — це превентивний процес попередження кризи соціо- економіко- екологічної системи регіону на основі вдосконалення організації виробництва, скорочення необов'язкових витратою, реорганізація фінансів, забезпечення ресурсно-екологічної безпеки.

Бенчмаркінг — це програмно цільове управління інвестиційними, інноваційними та маркетинговими регіональними проектами на основі ринкової оцінки конкурентної спроможності.

З огляду на сучасний стан розвитку вітчизняної економіки, ці інструменти є необхідними. Тому для забезпечення збалансованого розвитку регіону важливою умовою є підтримка життєздатності економіки за допомогою розробки системи превентивних антикризових заходів. У ринкових умовах на ряду з законами конкуренції існує також інститут банкрутства, як один з основних атрибутів ринкової економіки.

Головною метою ризик-менеджменту регіону є забезпечення його збалансованого стану в результаті своєчасного реагування на зміни, викликані зовнішнім середовищем (економічні, політичні, соціальні, екологічні, міжнародні) за допомогою використання суміжних антикризових інструментів, які дають можливість усунути тимчасові фінансові ускладнення і подолати спостерігаючи кризові симптоми.

Антикризові заходи поділяються на стратегічні і тактичні. Стратегічні полягають в аналізі, оцінці стану регіону, вивченні виробничого потенціалу, розробки регіональних програм, політики доходів, інновацій, стратегії, загальної концепції оздоровлення. Тактичні — у визначенні сучасного стану доходів, збитків, виявленні резервів, залучення кредитних заходів, в структурних змінах економіки регіону і т.д.

У ринковій економіці ліквідація нежиттєздатних підприємств є необхідною умовою ринкового механізму. У міру накопичення знань практичного досвіду в ринкових умовах формується інший підхід до розвитку кризового процесу. Головною метою в даному випадку є попередження кризових явищ, формування і підтримка на належному рівні стратегічного потенціалу регіону на тривалий період, забезпечення його конкурентної переваги, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

1.2 Функції ризик-менеджменту регіону та типологія систем управління

Процес ризик-менеджменту являє собою комплекс основних антикризових функцій, таких як : планування, організація, стимулювання і мотивація, облік, діагностика (аналіз) і контроль. Однак зміст вищезазначеної системи функцій, загальною для всіх типів управління, стосовно до антикризового управління значно відрізняється. Специфіка ризик-менеджменту пояснюється складом і характером існуючих проблем, що характеризує криза та наявні ризики [9]:

- 1) методологічні проблеми є дослідженням загальних ознак кризи, його характеру, причин і можливих наслідків ;
- 2) фінансово-економічні — це проблеми неплатежів, банкрутств, фінансової неплатоспроможності ;
- 3) організаційно-правові проблеми кризи — це проблеми, пов'язані з порушенням правових норм, бюрократизацією, порушенням законодавчої дисципліни, помилками в розрахунках, плануванні, оцінці ;
- 4) соціально-психологічні проблеми кризи є безліч різноманітних проблем соціального розвитку суспільства, які створюються кризовою ситуацією ;
- 5) природно-екологічні проблеми кризи - це проблеми, викликані нераціональним використанням природних ресурсів і підвищеним техногенним та антропогенним навантаженням на навколишнє природне середовище.

Початковим етапом процесу ризик менеджменту є планування - інструмент прийняття управлінських рішень в умовах кризової ситуації. *Планування* - це інструмент ризик-менеджменту, спрямований на формування цілей, розробку стратегії і тактики для вирішення поставлених завдань, зокрема попередження кризових ситуацій і оздоровлення фінансового, соціального та екологічного стану регіону.

Антикризове планування передбачає розробку довгострокових цілей та орієнтирів, обґрунтування і впровадження принципово нових напрямків діяльності, їх конкурентноздатності з урахуванням змін у внутрішньому та

зовнішньому середовищі. На основі макроекономічного підходу необхідною умовою при плануванні є прогноз ресурсного потенціалу регіону.

Стратегія планування повинна враховувати позиції і розвиток ринку, диверсифікацію виробництва регіону, план фінансово-економічного, соціального та екологічного оздоровлення. Важливе значення в даному випадку відводиться фінансовому плануванню. Перспективне, поточне і оперативне фінансове планування ґрунтується на визначенні ринкової кон'юнктури, формуванні раціональних контрактів, орієнтуванні на реальне отримання власних і залучених фінансових джерел і визначення напрямків їх цільового використання.

При фінансово-економічному плануванні регіону використовується балансовий метод. Його зміст полягає в тому, що крім балансування доходів і витрат, визначаються конкретні джерела покриття для кожної статті витрат або надходжень. Розрахунково-аналітичний метод фінансового планування передбачає оптимізацію запасів та інших активів під задані параметри плану економічного розвитку, підбір необхідних джерел фінансування та обґрунтування їх змісту при формуванні грошових потоків.

Організація систем управління регіоном передбачає забезпечення виконання антикризового планування, розподіл матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, застосування організаційно-регламентованих методів управління (законів, статутів, положень, інструкцій, наказів, нормативів). З організацією тісно пов'язана координація, яка представляє собою процес, спрямований на забезпечення пропорційного і гармонійного розвитку різних сторін економіки регіону, — технічної, виробничої, фінансової та ін. Координація забезпечує баланс дій в процесі організацій системи раннього упередження та реагування на кризові процеси.

Стимулювання і мотивація – це інструменти ризик-менеджменту, що спрямовані на використання мотиваційних чинників суб'єктів антикризового процесу. Мотив — це усвідомлення вчинків, які потім перетворюються в

ціль. В даному аспекті повинні враховуватися матеріальні, моральні та психологічні мотиви.

Облік - це система інструментів, яка забезпечує спостереження, вимірювання, оформлення, реєстрацію, обробку, зберігання і подання статистичної, фінансової та податкової інформації. Своєчасний облік дозволяє отримати інформацію і уникнути порушень, запобігти перевитрата в результаті господарської діяльності і т.п. Формування управлінських рішень залежить від взаємодії можливого навчання з метою упередження кризових явищ.

Діагностика — це інструментарій ризик-менеджменту, який за допомогою методик збору, обробки, зберігання та аналізу інформації дозволяє передбачити можливості загрози кризи від зовнішнього та внутрішнього середовища.

Загрози, що виходять від зовнішнього середовища можна згрупувати як економічні, політичні, ринкові, соціальні, екологічні, міжнародні ; від внутрішнього середовища - маркетингові, фінансові, технологічні, ресурсні та інші.

З цією метою доцільно проводити постійний моніторинг: збір інформації — узагальнення — аналіз отримувати результати — вивчення причин, які їх зумовили, і тенденції, які при цьому виявляються, розробка заходів, які, з одного боку, обмежували б, а ще краще повністю додали несприятливі фактори, а з іншого — відкривали простір для кращого прояву позитивних факторів, що впливають — внесення і уточнення змін у розвитку економіки [10]. Основою науково - методичного ведення є його соціальна спрямованість, яка спрямована на досягнення ефективності виробничо-фінансової діяльності регіону — як на перспективу, так і на найближчий час. Системний характер діагностики забезпечує моніторингове вивчення окремих елементів розвитку в сукупності з іншими елементами економіки.

Важливою інструментальною складовою ризик-менеджменту регіону є *контроль*. Контроль є системою спостереження та вивчення антикризового

механізму управління з метою пошуку шляхів ефективного ведення економічної діяльності, орієнтованої на майбутній розвиток регіону.

Спираючись на систему принципів, регіональні органи управління можуть обґрунтувати пріоритетні напрями екологічної, соціальної та фінансово-економічної політики. При цьому необхідно узгодити її стратегію і тактику з довгостроковими цілями і завданнями всіх видів регіональної політики. Особливу увагу слід звернути на перспективні напрями розвитку регіональної економіки, демографії та екології. При розробці конкретних пропозицій бажано враховувати досягнення науково-технічного прогресу і баланс майбутнього регіонального бюджету.

Формування екологічної політики базується на наступних основних положеннях: наявність стратегії соціально-економічного розвитку регіону; оцінка сучасного стану навколишнього середовища; облік результатів комплексної екологічної оцінки при розвитку антропогенної інфраструктури території; нормування антропогенного впливу на навколишнє природне середовище з урахуванням її стійкості; впровадження методів економічного аналізу наслідків антропогенного впливу на навколишнє середовище; регулярний контроль параметрів впливу об'єктів техносфери на компоненти навколишнього середовища і параметрів якості компонентів навколишнього середовища; створення сприятливого соціально-екологічного середовища проживання населення; забезпечення стійкості біосфери на основі збереження і відновлення біорізноманіття навколишнього тваринного і рослинного світів; формування екологічного світогляду [11].

1.3 Процес, види ризиків та стратегії ризик - менеджменту регіону

Економіка являє собою процес взаємодії управлінської системи і системи, якою управляють. Під системою розуміють сукупність функцій і повноважень, які необхідні для здійснення управлінського впливу. Для

переведення керованої системи в новий стан, або підтримки стійкої рівноваги її складових елементів слід забезпечити цілеспрямований вплив на основні складові економіки регіону. Аналіз існуючих підходів до систем управління дозволяє дати їй загальне визначення: система управління являє собою сукупність всіх елементів, підсистем і комунікацій між ними, а також процесів, які забезпечують задані параметри функціонування регіону.

Метою функціонування будь-якої системи управління є розробка і реалізація управлінських впливів чи рішень з метою формування необхідного стану керованої системою (або об'єкта управління) в умовах різних впливів навколишнього середовища для досягнення сформульованих завдань.

Тим не менш, слід зазначити, що система ризик-менеджменту характеризується низкою відмінних характеристик. Головними з них є [12]:

- гнучкість і адаптивність, які найбільш характерні матричним системам управління ;
- схильність до посилення неформального управління ;
- "диверсифікованість" управління, пошук найбільш прийнятних топологічних характеристик ефективного управління в складних ситуаціях ;
- зниження централізації для забезпечення своєчасного ситуаційного реагування ;
- усвідомлення інтеграційних процесів, які дозволяють концентрувати зусилля і більш ефективно використовувати потенціал регіону.

Процес ризик - менеджменту повинен передбачає цілеспрямованість, послідовність, своєчасність прийняття рішень та їх адаптовану в процесі життєдіяльності. Ризик-менеджмент повинен враховувати сучасні тенденції розвитку теорії та практики менеджменту, механізми попередження і подолання кризових явищ.

Процес формування ризик-менеджменту в період кризи для кожної складової економіки складається з ряду етапів (Рис.1.2) [13]:

Рис. 1.2. Процес ризик-менеджменту регіону

1 етап - підбір робочої групи, розробка плану графіка, формування інформаційної бази, необхідної для розробки антикризової програми ;

2 етап - діагностика і прогнозування кризової ситуації і кризового стану, оцінка параметрів кризи ;

3 етап - обробка версій і гіпотез про напрямки подолання кризових явищ, подолання кризових явищ, уточнення і поглиблення реалістичності планів подолання кризовості ;

4 етап - уточнення антикризової моделі управління, оцінка методів мотивації ;

5 етап - моніторинг зовнішніх і внутрішніх факторів .

Суб'єктами антикризового управління регіоном можуть бути державні і відомчі органи, консалтингові служби, департамент з питань банкрутства, який вирішує питання антикризового управління відповідно до чинного законодавства.

В розвитку будь - якого управління в діалектичному взаємозв'язку знаходяться два протилежних його прояви, а саме : інтеграція і диференціація. Посилення інтеграції завжди веде до ослаблення

диференціації і навпаки. Зв'язок інтеграції і диференціації характеризує формування нових організаційних форм управління. У цій взаємодії виявляються точки прояву кризових явищ в управлінні регіоном. Вихід з кризи — це зміна співвідношень інтеграції і диференціації управління на новій організаційній основі. Ризик - менеджмент має охоплювати всі підсистеми управління регіоном : операційну, технічну, фінансову, інноваційно-інвестиційну, маркетингову, кадрову, екологічну. Певні підсистеми не функціонують ізольовано. Основне завдання ризик-менеджменту полягає в узгодженості та координації дій між цими системами, створення умов для їх працездатності. Отже, ризик - менеджмент крім нейтралізації кризових явищ має попереджати їх виникнення за допомогою впровадження превентивного механізму, а саме - системи раннього попередження та реагування.

У процесі своєї діяльності підприємці стикаються із сукупністю ризиків, які різняться за місцем і часом виникнення, зовнішніми і внутрішніми чинниками, що впливають на їхній рівень, і, отже, за способом їх аналізу та характеристикою.

На рівень зовнішніх ризиків впливає безліч чинників — політичних, економічних, демографічних, соціальних, географічних та ін. До внутрішніх належать ризики, зумовлені діяльністю самого підприємства і його контактної аудиторії. На їхній рівень впливає ділова активність керівництва підприємства, вибір оптимальної маркетингової стратегії, політики й тактики, а також виробничий потенціал, технічне оснащення, рівень спеціалізації та продуктивності праці, техніки безпеки тощо.

Усі види ризиків взаємопов'язані і впливають на діяльність підприємця, перешкоджаючи прийняттю рішень і оптимізації ризику. Саме тому потрібен поглиблений аналіз складу конкретних ризиків, а також чинники їх виникнення. Найпоширенішим видом економічного ризику, в якому сконцентровані окремі ризики, є зміна кон'юнктури ринку, незбалансована ліквідність (неможливість своєчасно виконувати платіжні зобов'язання),

зміна рівня управління тощо. Ризики навколишнього середовища пов'язані з природним, законотворчим, регулятивним, політичним і соціальним середовищем.

Поняття ризику багатопланове, тому в науковій літературі вживаються різні його похідні залежно від сфери застосування і стадій аналізу небезпеки. Складно виявити й описати всі типи ризиків, які існують у природі та антропогенній діяльності, проте можна побудувати загальну структуру ризиків, у рамках якої треба діяти для вирішення конкретного завдання [14]. Початкову класифікацію ризиків можна здійснити залежно від основних чинників їх виникнення, згідно з якими ризики поділяються на природні, техногенні, побутові, соціально-політичні тощо. Рис. 1.3 ілюструє класифікацію ризиків, на якій відображені види ризиків, що стосуються техногенної, природної та екологічної небезпеки. Наведемо їх визначення:

Природний ризик – ризик для населення, техногенних і природних об'єктів, пов'язаний із проявом стихійних сил природи або негативною подією природного походження; або збитки, які очікуються від прояву природної небезпеки за певний період, що має відповідну ймовірність своєї реалізації .

Техногенний ризик – ризик для населення, техногенних і природних об'єктів від негативної події техногенного походження або ймовірність виникнення негативної події техногенного характеру та можливих збитків від неї за певний період часу.

Екологічний ризик – це ризик, пов'язаний із забрудненням навколишнього середовища. Побутовий ризик – ймовірність загибелі людини в результаті нещасного випадку у побуті.

Рис. 1.3 Схема класифікації ризиків

Соціально-політичний ризик – ймовірність виникнення негативної події, пов'язаної з терористичними актами, військовими конфліктами, антиконституційними чи злочинними діями і можливих збитків від неї (за певний період часу). Особливості оцінювання ризиків соціально-політичного характеру визначаються окремим законодавством і в цій монографії не розглядаються.

Для ризик - менеджменту особливе значення має перспективність, можливість вибрати і побудувати раціональну стратегію розвитку.

Виходячи зі структури підсистем ризик - менеджменту антикризової стратегії по функціональній спрямованості відповідно можуть поділятися на:

операційну, технічну, фінансову, інноваційно - інвестиційну, маркетингових, кадрову, екологічну і т.д.

Основні характеристики антикризових стратегій [15, 16]:

1) за характером впливу на об'єкт управління :

— організаційні (прямої дії), що направлені на раціональне використання виявлених резервів регіону;

— управлінські (системної дії)), що пов'язані з удосконаленням системи планування, контролю та спрямовані на створення ефективної системи управління елементами відтворювального процесу ;

2) за характером впливу на фази розвитку кризи :

— наступальні,), що пов'язані з реалізацією рішучих дій, залучення додаткових заходів і ресурсів, спрямованих на суттєве поліпшення фінансової, виробничо-господарської, соціальної та природоохоронної сфер функціонування регіону за мінімальний відрізок часу, орієнтація на структурну перебудову систем управління регіоном ;

— оборонні - стратегії, які підтримують існуючу виробничо - господарську діяльність регіону, яка спрямована на зниження витрат, підтримку окремих видів діяльності за рахунок скорочення інших, поступового поліпшення соціально-економічних і екологічних показників діяльності та потенціалу конкурентоздатності регіону.

3) за характером реалізації антикризових стратегій :

— стратегії, спрямовані на управління процесами - спрямовані на інтенсифікацію діяльності об'єкта управління ;

— стратегії, спрямовані на управління продуктами - спрямовані на поліпшення статистичних показників і показників об'єкта управління.

В окрему підгрупу слід віднести так звані "ліквідаційні" стратегії, які не несуть корисної антикризової навантаження, є наслідком кризи і використовується для ліквідації окремих господарюючих суб'єктів в рамках ризик-менеджменту регіону[17].

1.4. Науково-методичне забезпечення діагностики ризик-подій у системі ризик-менеджменту регіону

Сучасний стан розробки теоретичного і науково-методичного забезпечення діагностики кризового процесу характеризується різноманітністю підходів та інструментарію його проведення. Саме поняття «діагностика» (від грецького - здатний розпізнавати) досить широко використовується в різних галузях науки. В економіці цей термін використовується для встановлення і вивчення ознак, що характеризують певний стан систем, для прогнозування можливих відхилень і запобігання порушень нормального режиму їх роботи, діяльності. Так, Андрєєва Н.М., Харічков С.К. [18] під діагнозом розуміють дослідження сутності та особливості проблеми на основі всеосяжного аналізу, використовуючи певний набір принципів і методів його проведення.

Дуже часто категорію діагностика асоціюють з аналізом економічної сфери господарювання. Однак поняття діагностики є більш широким і складним. Тому в науковій літературі в даний час категорію економічної діагностики виділяють окремо. У роботах окремих дослідників відзначаються специфічні ознаки економічної діагностики. Так, Новіков В.М. констатує, що мета економічної діагностики складається з контролю пропорцій і темпів економічних категорій в процесі виробництва. У своїх дослідженнях Новіков В.М. наводить такі принципи формування систем економічної діагностики [19]:

- використовувана інформація на будь-яких рівнях агрегування повинна базуватися на даних оперативного, бухгалтерського і статистичного обліку. Умовою при використанні інформації є повний розподіл вартісної структури продукту, робіт і послуг на її складові;
- необхідність підтримки пропорційності структурних складових і їх сукупностей у вартості (ціні);

- базування операційного підходу на використанні динамічних характеристик аналізованих показників оцінки ефективності розвитку діяльності та регулювання прискорення економічного зростання;

- отримання однозначних висновків на основі підсумовування результуючої інформації про характер економічних процесів і динаміки показників, аналізованих як за окремими ознаками, так і за їх сукупністю.

Узагальнено дані принципи мають такий вигляд:

- достовірність і повнота інформації;
- пропорційна і цінова визначеність;
- визначеність базового ряду показників діяльності суб'єкта;
- визначеність динамічних характеристик обраних показників і регулювання прискорення економічного зростання;
- отримання узагальнених висновків.

Більш широке бачення категорії «діагностика» представлено в дослідженнях Дмитрієвої О.Г. (таблиця 1.1) [20]. Як стверджує автор діагностика не обмежується тільки аналізом об'єкта, а використовує поряд з аналітичною та синтетичну діяльність. Головне завдання діагнозу - це встановлення внутрішнього стану об'єкта.

Реалізація процесу діагностики повинна здійснюватися не стільки на основі практичного вивчення об'єкта, скільки на основі результатів безпосередніх розумових операцій аналізу і синтезу, оскільки будь-який вид аналізу припускає синтез, і навпаки. Завдання діагнозу тісно переплітаються з іншими завданнями - прогнозу, передбачення, аналізу походження. В економічній діагностиці часто прогноз дозволяє уточнити діагноз. І в той же час, діагностика є вихідним моментом прогнозу, оскільки без чіткої та достовірної констатації сформованого положення неможливо оцінити варіанти розвитку об'єкта.

Згідно з дослідженнями А.І. Ковальова, відмінною рисою діагностики є - оцінка ситуації в конкретний момент часу, виявлення відхилень і

визначення причин, що викликають ці відхилення, тобто виявлення причинно-наслідкових зв'язків і залежностей [21].

Таблиця 1.1

Класифікація форм діагнозу і підходів до діагностики
(згідно з О.Г. Дмитрієвою)

<i>Критерії класифікації</i>	<i>Форми діагнозу</i>			
Форми результату діагнозу	Діагноз, що встановлює відхилення від норми	Діагноз, що відноситься об'єкт до певної групи, класу, типу	Діагноз, який базується на описі унікального з'єднання характеристик	
Підходи до діагнозу	Діагноз при наявності моделі	Діагноз при наявності парадигми розвитку	Діагноз при відсутності моделі	Діагноз при відсутності парадигми розвитку
Динамічні якості діагнозу	Діагноз в статиці		Діагноз в динаміці	
Форми організації процесу діагнозу	Аналітична діагностика	Експертна діагностика	Моделювання	

Залежно від динамічних завдань діагнозу, автор пропонує розрізняти діагностику статичного стану і діагностику процесу. В рамках діагностики стану визначають положення ресурсного потенціалу (об'єкта) на даний період, визначають модель економіки і соціально-економічної поведінки (для суб'єкта). При діагностиці процесу визначають траєкторію розвитку, з'ясовують внутрішній стан об'єкта; виділяють ендогенні і екзогенні фактори, які вплинули на існуючу ситуацію. Проведення діагностики доцільно проводити в рамках конкретної регіональної системи, що і було реалізовано авторами далі в рамках цього дослідження.

У науковій літературі для діагностики систем природокористування в рамках окремих територій М.Д. Балджі і С.К.Харічковим запропонована наступна класифікаційна система (табл.1.2.) [22].

Таблиця 1.2.

Класифікація діагностики комплексного природокористування (згідно М.Д.Балджі, С.К.Харічкову)

Вид діагностики	Примітка
<i>Експрес-діагностика</i>	Оперативний аналіз природних ресурсів, що характеризують певну територію
<i>Видова діагностика</i>	Видова аналіз природних ресурсів, що характеризують певну територію
<i>Комплексна діагностика</i>	Оцінка всіх природних ресурсів певної території
<i>Системна діагностика</i>	Сукупність методів і способів дослідження території як багатокomпонентної і багаторівневої системи

Експрес-діагностика проводиться для отримання невеликої кількості ключових, найбільш інформативних показників. Це попередній аналіз, який оцінює динаміку зміни основних показників, які характеризують ту чи іншу територію.

При експрес-діагностиці доцільним є проведення SWOT-аналізу з виявленням позитивних, негативних, перспективних і небезпечних елементів комплексного природокористування до певного об'єкту.

Видова діагностика полягає в розгляді окремих проблемних питань або локальному аналізі певних ресурсів.

Комплексна діагностика - це оцінка і аналіз всіх природно-кліматичних ресурсів території на основі багаторівневих висновків про перспективний розвиток територій, що охоплюють різні галузі економіки. Системна діагностика може бути продовженням комплексної діагностики. В її рамках розглядаються території як багатокomпонентна і багаторівнева система.

При розгляді діагностики ризик-менеджменту у системі антикризового управління регіоном за доцільне розглядати її в рамках трьох складових: економічної, екологічної та соціальної, як похідною перших двох.

Діагностика економічної складової в даному випадку повинна охоплювати характеристику економічного і природно-ресурсного потенціалу, рівнів їх використання, показники розвитку галузей промисловості, сільського господарства і сфери послуг, аналіз ринкової структури.

Діагностика екологічної складової включає аналіз критичних показників забруднення атмосферного повітря, гідросфери, показників забезпеченості регіону природними ресурсами, наявності відходів і т.д.

Діагностика соціальної складової включає дослідження демографічної структури, а саме: критичних демографічних коливань (зростання або скорочення) або нестабільних їх станів і їх порівняння з іншими об'єктами; негативні тенденції в міграційних процесах (внутрішніх) і зовнішніх; стан і структура зайнятості населення; характеристика ринку праці (безробіття, трудові ресурси), а також соціальні показники: низький середній рівень доходів і т.д.

Іноді цю тріаду діагностики доповнюють четвертої складової – діагностикою ризиків та загроз ринкової структури регіону. Діагностика ринкової структури характеризується ємністю ринків, оцінкою існуючого стану ринків і структурою власності, характерною конкретного регіону. Оцінка ринків досить добре розроблена в маркетингових дослідженнях.

У науковій літературі неодноразово ставилися завдання розробки комплексної системи показників для аналізу конкретних територій, які б включали економічну, екологічну, соціальну складову діагностики регіональних об'єктів і враховували при цьому специфіку загальних кризових явищ. Більшість із запропонованих систем діагностики управління регіоном носять описовий характер. Існуючі підходи в науковій літературі до діагностики регіонального управління представлені в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Система діагностичних показників

Система І. М. Майергойза	Система О.Г.Дмитрієвої	Система С.К.Харічкова, М.Д.Балджі
1) економіко-географічне положення; 2) територіальна структура природних ресурсів; 3) характеристика географії населення; 4) структура промислового виробництва; 5) генезис об'єкта; 6) ступінь поширення	1) територіальна структура об'єкта; 2) економіко-географічне положення; 3) демографічна структура і регіональний ринок праці; 4) відтворювальна структура регіону; 5) галузева структура регіону; 6) міжрегіональні зв'язки; 7) динаміка об'єкта; 8) економічний потенціал об'єкта і ступінь його використання; 9) регіональні ринки	1) соціальна складова - демографічна структура; - соціальні показники; - існуючі переваги об'єкта; 2) економічна складова - характеристика природно-ресурсного потенціалу; - розвиток галузей промисловості, АПК, сфери послуг; - розвиток ринкової структури; 3) екологічна складова

Діагностика більш ніж інші види пізнання пов'язана з практикою, так як вивчення порушення діяльності певних систем необхідно не саме по собі, а в першу чергу є основою прийняття ефективних управлінських рішень, спрямованих на усунення виявлених діагностичних порушень. Основним видом практики є матеріально-продуктова секторальна діяльність суб'єктів господарювання регіону. Саме спосіб суспільного виробництва в підсумку визначає рівень розвитку наукової експериментальної практики, характер практичної діяльності в різних сферах пізнання, в тому числі і в діагностиці. Практична оснащеність діагностики визначається ступенем розвитку продуктивних сил і пов'язаних з ними матеріальних можливостей природних систем. Діагностика - це не просто механічний акт, вона складається з безлічі форм, ступенів, етапів, сторін пізнання. І кожен момент пізнання, будучи

абсолютизованим, може привести до помилки. Практична ж діяльність, що базується на методології, допомагає фахівцям, які проводять діагностику, піти від можливих помилок.

Існуючі різні методики діагностики ризиків та кризових явищ мають як загальні, так і специфічні властивості. Впровадження тієї чи іншої методики має передбачати: комплексний підхід до вирішення проблеми, а також вивчення позитивних і негативних явищ, які впливають на стан соціо-еколого-економічного стану регіону, на основі дії внутрішніх і зовнішніх факторів.

До нетрадиційних методів ризик-менеджменту у системі превентивного антикризового управління можна віднести: метод парних порівнянь - побудова пріоритетного ряду чинників, які впливають на соціо-еколого-економічне становище регіону та можливість ранжирування факторів при незначних відмінностях між ними; методи оцінки втрат - аналіз обсягу і структури легальних і нелегальних втрат ресурсів і джерел та наслідків їх виникнення; методи оцінки ризиків - визначення форс-мажорних і суб'єктивних причин зниження ефективності економічного розвитку.

При проведенні діагностики необхідно враховувати якісні параметри виробництва регіону; можливість реструктуризації його базових галузей і техніко-технологічне оновлення, маркетингову, інноваційно-інвестиційну та екологічну стратегії, особливості розвитку всіх галузей економіки, розробку і реалізацію стратегічних і оперативних планів, цільових програм та ін. Авторами дослідження з цього питання запропонована систематизація методичного забезпечення діагностики соціо-еколого-економічного стану економіки регіону в залежності від:

- цілей дослідження за функціональними напрямками;
- нормативно-правового та наукового забезпечення;
- інформаційного забезпечення діагностики;
- формування і використання показників-індикаторів;
- технологій обробки інформації;

- процесу прийняття рішення щодо формування політики ризик-менеджменту регіону.

Залежно від мети дослідження і його функціонального призначення методичні підходи до проведення діагностики можуть бути орієнтовані на оцінку [23]:

- фінансового стану регіону;
- виробничо-господарської діяльності підприємств за окремими напрямками (операційної, фінансової, інвестиційної, соціальної, екологічної);
- рівня та систем управління регіоном;
- забезпечення природно-ресурсного потенціалу;
- внутрішніх і зовнішньоекономічних зв'язків.

При проведенні загальної діагностики окремих ризик-подій у системі впровадження превентивної методології ризик-менеджменту дуже важливим є на попередньому етапі проведення антикризової діагностики суб'єктів господарювання, які можуть бути віднесені до розряду стратегічних об'єктів і вимагають особливого вивчення.

Залежно від нормативно-правового та наукового забезпечення методичні підходи до проведення діагностики поділяються на державні (обов'язкові) та наукові (рекомендаційні).

Зміст методики проведення діагностики фінансового стану та загрози банкрутства підприємств затверджується Міністерством фінансів України, Агентством з питань банкрутства та є обов'язковим для використання в певних ситуаціях, перелік яких попередньо визначено.

В Україні прикладом державної методики є «Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій», яка розроблена для надання методичної допомоги фахівцям міністерств, відомств, податкових органів та т.п. ; прийняття рішення про визнання структури балансу підприємства задовільною (незадовільною), а підприємства - платоспроможним (неплатоспроможним) для подання пропозицій щодо доцільності внесення

цього підприємства до Реєстру неплатоспроможних підприємств та організацій [24].

В Україні протягом певного періоду часу діяла методика оцінки достовірності банкрутства, яка застосовувалася для ініціювання початку справи про банкрутство державних підприємств. Ця методика передбачала визнання структури балансу підприємства незадовільною для адміністративного порушення певних судових і несудових процедур на підставі 3-х фінансових коефіцієнтів (нормативів), критичні значення яких були визначені так [24]:

- 1) коефіцієнт поточної ліквідності ($K_{ТЛ}$) - понад 0,2;
- 2) коефіцієнт забезпеченості власними коштами K_{oc} - понад 0,1;
- 3) коефіцієнт відновлення (втрати) платоспроможності $K_{вп}$ – понад 0,1.

Виконання одного з умов ($K_{ТЛ} < 0,2$ або $K_{oc} < 0,1$) є підставою для визнання підприємства, неплатоспроможним.

Наукові методики діагностики кризи, ризиків і загроз збалансованого розвитку регіону розробляються і пропонуються для практичного використання фахівцями-аналітиками з ризик-менеджменту у системі антикризового управління. Вони не є обов'язковими для застосування і використовуються на вибір і при необхідності. Як правило, існують базові (загальновідомі) та авторські (комерційні) методики. Перші широко висвітлюються в спеціальній літературі, застосовуються в навчальному процесі та науково-дослідній роботі, інші - є комерційною таємницею і нематеріальним активом консалтингових фірм, які спеціалізуються на професійній діяльності з питань антикризового управління та фінансового консультування. Творчо розвиваючи базові методики, комерційні методичні розробки передбачають використання оригінального переліку критеріїв (показників) та стандартів оцінки (визначення критичних меж), технології отримання експертного висновку.

Залежно від інформаційного забезпечення методичні підходи до діагностики ризик-подій в рамках превентивного управління ризик-менеджменту регіоном передбачають використання інформації за формою відображення, характером носіїв, призначенням, напрямку руху, виходячи з стабільності і способу відображення. Для передбачення кризової ситуації найчастіше використовують кількісну, вартісну і змішану інформацію, яка має свої позитивні і негативні сторони. Основним недоліком кількісної інформації є, по-перше, її статичний характер, оскільки більшість оціночних показників розраховуються за даними звітності підприємств на певну дату або за період діяльності; по-друге, можлива неточність, яка зумовлена різними видами обліку і звітності або цілеспрямованими діями керівництва підприємства по її спотворення; по-третє, застосування тільки кількісних показників не завжди забезпечує ранню діагностику, виявлення симптомів кризи і не забезпечує можливість визначити чинники, які її зумовлюють.

Перелік і методика збору якісної інформації визначається експертами, які проводять діагностику, а отже, залежить від його особистих професійних якостей, досвіду роботи, організації збору та обробки інформації, має суб'єктивний характер. Класифікація інформації може бути представлена в наступному вигляді (таблиця 2.4) [25].

Для проведення експрес-діагностики, що передує зовнішньої діагностиці, може використовуватися відкрита інформація доступна широкому колу зацікавлених осіб на базі фінансової, статистичної, податкової звітності, поглибленої (фундаментальної) діагностики, яка передбачає допуск експерта до внутрішньої інформації щодо діяльності підприємства його підрозділі на базі внутрішньогосподарської інформації і звітності, яка носить характер конфіденційності.

Таблиця 1.4.

Класифікація інформації для діагностики соціо-еколого-економічного
стану регіону

Ознаки класифікації	Види інформації
Функції управління	Нормативна, планова, облікова, аналітична, організаційно-розпорядча, прогнозована
Місце формування	Внутрішня, зовнішня
Рівень доступності	Відкрита (публічна), конфіденційна (таємна)
Стабільність	Постійна, умовно постійна, змінна
Достатність	Достатня, недостатня, надмірна
Зміст	Кількісна, якісна
Стадії перетворення	Вхідна, вихідна
Спосіб фіксації	Усна, документальна (на паперових і машинних носіях)
Форма подання	Таблична, графічна, текстова
За призначенням	Оперативна, внутрішньогосподарська, фінансова, податкова та статистична звітність

Якісні показники, які використовуються для поглибленої діагностики, можуть мати різні джерела отримання інформації: особисті спостереження експерта-діагноста, опитування різного кола респондентів (керівників і фахівців секторального та регіонального розвитку, окремих робітників підприємств регіону, власників, банківських фахівців, найбільших споживачів і постачальників, незалежних експертів і т. п.). Для експрес-діагностики доцільно використовувати обидва підходи.

Залежно від методики формування і використання показників-індикаторів можуть бути виділені такі методичні підходи [26]:

1) коефіцієнтний, який розраховується шляхом порівняння певних абсолютних показників (наприклад, коефіцієнт абсолютної ліквідності, фінансової автономії, прибутковості і т. Д.);

2) індексний підхід, який передбачає зміну стану об'єкта дослідження в часі (темп зростання, приросту тощо). При проведенні діагностики предметом дослідження може бути як одиничний індекс (оцінка значення щодо одиниці), пара індексів (перевірка співвідношення між ними), так і

динамічний ряд індексів за певний період, вивчення якого дає можливість визначити швидкість уповільнення або прискорення відповідних процесів;

3) агрегатний підхід, сутність якого полягає в обчисленні оціночних агрегатів, - абсолютних оціночних показників, які розраховуються за спеціальними методиками, наприклад, звичайні джерела фінансування запасів, результат експлуатації інвестицій, результат господарсько-фінансової діяльності тощо. Дослідження здійснюється порівнянням абсолютних значень певних пар агрегатів;

4) оцінювальний підхід може здійснюватися за фіксованими (чинним), яке можна порівняти цінами.

Залежно від методики дослідження оціночних показників знайшли поширення такі методичні підходи [27]

- динамічний (ретроспективний) аналіз певних показників, який передбачає їх вивчення в динаміці і вимір взаємозв'язків за даними динамічних рядів;

- порівняльний аналіз - зіставлення фактично досягнутого значення показника з середнім по групі аналогічних підприємств;

- еталонний аналіз, проведення якого передбачає порівняння фактично досягнутого значення показника з певним еталоном (нормативом), який визначений як допустимий (критичний) межа його зміни;

- дисперсійний аналіз - визначення відхилення одного показника від іншого за змінюючими ознаками і його залежності від цих ознак (наприклад, чисельності населення);

- кореляційно-регресійний аналіз - застосовується при визначенні тісноти взаємозв'язку різних чинників, які впливають на одну з величин (наприклад, продуктивність праці).

Як свідчить зарубіжна практика, розробка обґрунтованих еталонів є найбільш складним питанням, як з методичної, так і з практичної точки зору. Перша системно обґрунтована математична теорія економічної рівноваги

була відображена Л. Вальрасом, в подальшому була розвинена Д. Бернуллі, О. Курно, Дж. Дюпоном, В. Леонтьєвим.

За технологією обробки інформації методичні розробки пов'язані з питаннями діагностики ризик-подій, кризового стану та загрози банкрутства поділяються на експертні (неавтоматизовані) і автоматизовані. Останні передбачають виконання всіх необхідних розрахунків і отримання діагностичного висновку на базі застосування ПК шляхом використання спеціально розроблених програмних продуктів.

Узагальнюючи вищесказане, сучасні методи діагностики можна класифікувати за чотирма групами (таблиця 1.5.)

Таблиця 1.5.

Сучасні методи діагностики соціо-еколого-економічного стану об'єкту дослідження

Групи методів	Назва методу	Використання методу
Загальнонаукові методи	Логіка	Визначення послідовності проведення дослідження об'єкта
	Дедукція	Формування завдань дослідження об'єкта
	Індукція	Подання результату дослідження завдань
	Аналіз	Дослідження кожної складової частини об'єкту
	Синтез	Загальна оцінка об'єкту
	Рефлексія	Передбачення результатів дослідження в майбутньому
Методи економічного аналізу	Порівняння	Порівняння складові між собою за різними критеріями
	Використання абсолютних, відносних і середніх величин	Розрахунок показників для дослідження об'єкта
	Елімінування	Вилучення з аналізу малозначущих елементів, або постійних для виявлення змінних елементів
	Балансовий метод	Аналіз забезпечення і використання трудових, техніко-технологічних, інформаційних фінансових і природних ресурсів об'єкту
	Графічний метод	Графічне оформлення результатів дослідження
	Табличний метод	Табличне представлення числової інформації
Метод стратегічного аналізу	SWOT-аналіз	Виявлення сильніших, більш слабких сторін, можливостей і загроз для досліджуваного об'єкта
Економіко-математичні методи	Кластерний аналіз	Класифікація об'єктів аналізу за окремими ознаками
	Факторний аналіз	Виявлення та оцінка основних складових об'єкта
	Метод інтегральної	Подання інтегральної оцінки рівня

	оцінки	досліджуваного об'єкта
--	--------	------------------------

Застосування автоматизованих діагностичних систем значно спрощує і прискорює процедуру діагностики, дає можливість використовувати сучасний математичний апарат для обробки інформації, накопичувати інформацію в базах знань і використовувати їх для подальших досліджень. Найбільш істотними при використанні різноманітних методичних прийомів формування узагальнюючого висновку є такі методи [25]:

- індексний метод, при використанні якого окремі оціночні показники переводяться в індекси шляхом порівняння з еталонними значеннями, попередньо досягнутими показниками або показниками інших об'єктів дослідження з подальшим розрахунком інтегрального індексу;

- бальний метод, сутність якого полягає в привласненні кожному оціночному показнику певної кількості балів відповідно до його фактичним значенням за спеціально розробленою шкалою оцінки. Залежно від суми набраних балів формується загальний висновок щодо глибини кризи;

- графічний метод, застосування якого передбачає побудову деякого «поля оцінки», його розподіл на певні зони, які відповідають певному рівню ризику банкрутства і знаходження положення конкретного об'єкта дослідження в межах певних зон;

- економіко-статистичний метод, який для отримання узагальнюючого висновку передбачає використання спеціально розроблених економіко-математичних моделей на основі попередньої математичної обробки (кластерного аналізу) великого обсягу статистичної інформації про діяльність інших об'єктів, які реально стали банкрутами або запобігли цій ситуацію;

- нормативний метод, який передбачає врахування відхилень від норм і відображення їх в окремих документах, облік зміни норм, виявлення причин відхилень і їх угруповання. Графічний метод використовується тоді, коли оціночні показники, як правило, визнаються рівнозначними висновками;

- вибірковий метод застосовують під час визначення зважених коефіцієнтів, як правило, вони встановлюються суб'єктивно (на розсуд суб'єкта оцінювання), що істотно погіршує об'єктивність діагностичного висновку.

2. ДІАГНОСТИКА РИЗИК-СКЛАДОВИХ СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

2.1. Аналіз тенденцій сучасного економічного становища Українського Причорномор'я

Українське Причорномор'я –це високо розвинутий індустріальний регіон держави, який визначається потужною багатогалузевою промисловістю, що має дуже важливе значення в структурі народногосподарського комплексу України.

Розробка стратегічного курсу економічного і соціального розвитку України, повинна орієнтуватися, перш за все на стабілізацію і на подальший розвиток регіону. Реалізація тільки такого курсу на основі нової промислової доктрини дозволить вивести Україну на рівень розвинених держав.

При всій складності проблем розвитку ринкових відносин, як в країні в цілому, так і в окремих регіонах, для їх вирішення необхідно концентрувати увагу і сили на розвиток регіональних ринків, тобто на пожвавлення виробництва і стимулювання внутрішнього попиту на вироблену продукцію, удосконалення нормативно-правової бази та діяльності органів управління. Необхідні концепція і стратегія створення розумно керованого і збалансованого ринку [28].

Стан і прибутковість підприємств промислового комплексу регіону є істотним чинником, який визначає ступінь і глибину існуючої в країні економічної кризи. У цих умовах реалізація антикризової політики може бути здійснена за допомогою активного впровадження промислової політики та адаптації підприємств до ринкових вимог.

На сучасному етапі економічних перетворень наша країна в своєму розвитку знаходиться на стадії, яка відповідає низькому рівню конкурентоспроможності економіки. Важливим фактором оздоровлення до

національної політики може стати істотне розширення зовнішньої торгівлі. Цей фактор має особливе значення, тому що дозволяє прискорити ринкову трансформацію економіки, вихід на світовий товарний ринок і створення валютних резервів, необхідних для модернізації та структурної перебудови виробництва. Разом з тим, тільки торгівля не може зробити економіку конкурентоспроможною. Конкурентоспроможність - це комплексна категорія, її переваги остаточно реалізуються в торгівлі, але базис конкурентних переваг в першу чергу створюється в усіх галузях суспільного виробництва.

Сéктор економіки — сукупність кількох елементів національної економіки, яким притаманні де-які спільні галузеві, технологічні, організаційно-правові та інші характеристики. Це дозволяє виокремити їх від інших складових економічної системи і частин народного господарства з теоретичною або прикладною метою.

Існує декілька різних способів розподілу економіки на сектори — за історичним розвитком, один з них - поділ економічної діяльності на три сектори: видобуток сировини (первинний), виробництво (вторинний) і сферу послуг (третинний). Баланс між секторами економіки залежить від рівню економічного розвитку.

В Українському Причорномор'ї домінуючими є три комплекси: аграрно-промисловий, паливно-енергетичний, морегосподарський.

Відповідно до проведених досліджень, основною метою і завданнями розвитку регіону є мінімізація впливу фінансово-економічної кризи на рівень добробуту та соціальної захищеності населення області, збереження необхідних умов праці і гармонійного розвитку особистості, поліпшення стану довкілля.

Одним із шляхів часткового вирішення проблеми є цільова підтримка високотехнологічних і промислових виробництв.

Причорномор'я завжди займало надзвичайно важливе місце на межі євразійських цивілізацій, постійно виконувало роль значного геополітичного

регіону. В цьому регіоні виникла найбільша в Східній Європі концентрація морських торгових портів, що забезпечує Україні динамічні зовнішньоторговельні зв'язки з багатьма державами. Близькість регіону до європейського та близькосхідного ринків, існування відносно розвиненої соціально-виробничої інфраструктури створюють передмови для розвитку відкритої економіки.

Економічне значення приморських регіонів у розвитку України передусім полягає у наявності морегосподарського та портово-промислового комплексів, транзитного потенціалу. До того ж приморські регіони України є традиційним місцем відпочинку і оздоровлення значної частини мешканців України, невід'ємним елементом розвитку туристичної індустрії [29].

Динаміка ВРП на душу населення останніми роками свідчить про те, що Причорноморський регіон України належать до категорії відсталих, а розрив між регіоном та середнього по Україні зростає (рис. 2.1).

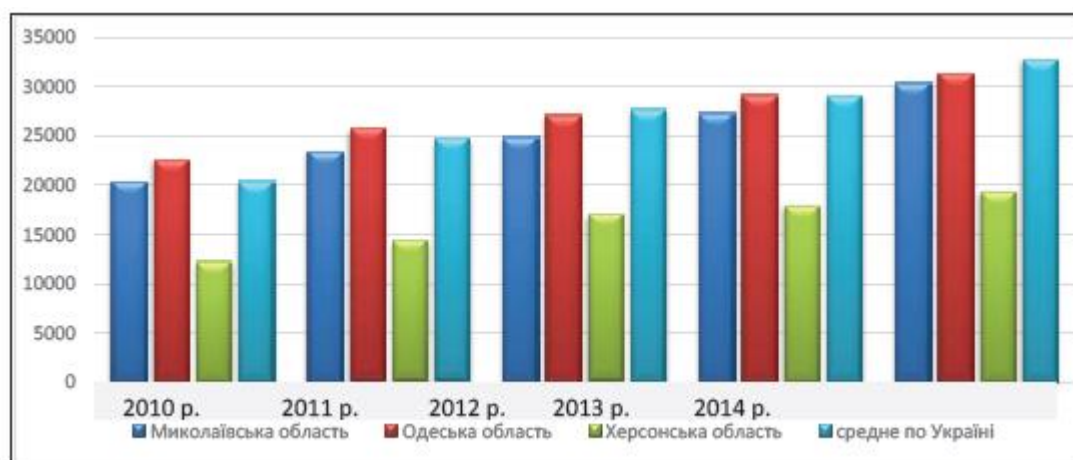

Рис. 2.1. Динаміка ВРП Причорноморського регіону на одну особу у фактичних цінах за 2010-2014 рр, грн.

Джерело: побудовано на підставі [30]

Виключенням можна вважати Одеську область, ВРП якої, майже, збігається з середнім по Україні. Причому, така динаміка може бути пов'язана, зокрема, зі сприятливою зовнішньоекономічною кон'юнктурою, що дозволило великим індустріальним підприємствам суттєвим чином

нарощувати обсяги експорту та забезпечувати високі прибутки експортерів (рис. 2.2).

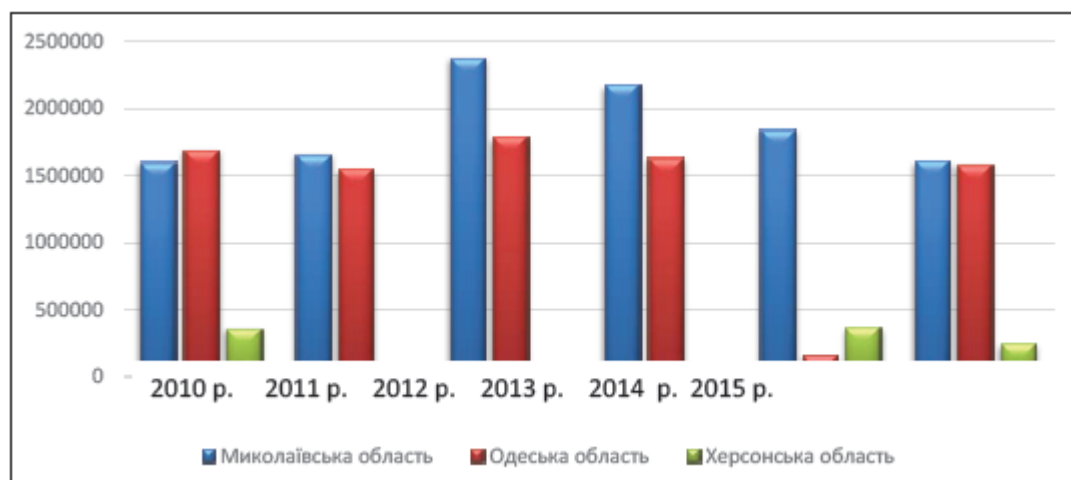

Рис. 2.2. Динаміка обсягів регіонального товарного експорту Причорноморського регіону у 2010-2015 рр., тис. дол. США

Джерело: побудовано на підставі [30]

Наведені дані вказують на значну відмінність в експортних спроможностях окремих областей. Зважаючи на те, що український експорт є переважно низько технологічним і значним чином залежить від мінливості світової кон'юнктури, можна стверджувати, що економічне зростання навіть в такій області Причорноморського регіону, як Одеська, не може вважатися стійким.

В Причорноморському регіоні чітко утримуються стійкі експортно-імпортні взаємозв'язки – області – найкрупніші експортери є водночас найкрупнішими імпортерами у регіоні. Одним з важливих показників стійкості регіональної економіки до зовнішніх (імпортних) впливів є коефіцієнт покриття імпорту експортом, величина якого більша за одиницю свідчить про відносну стійкість економіки (рис. 2.3).

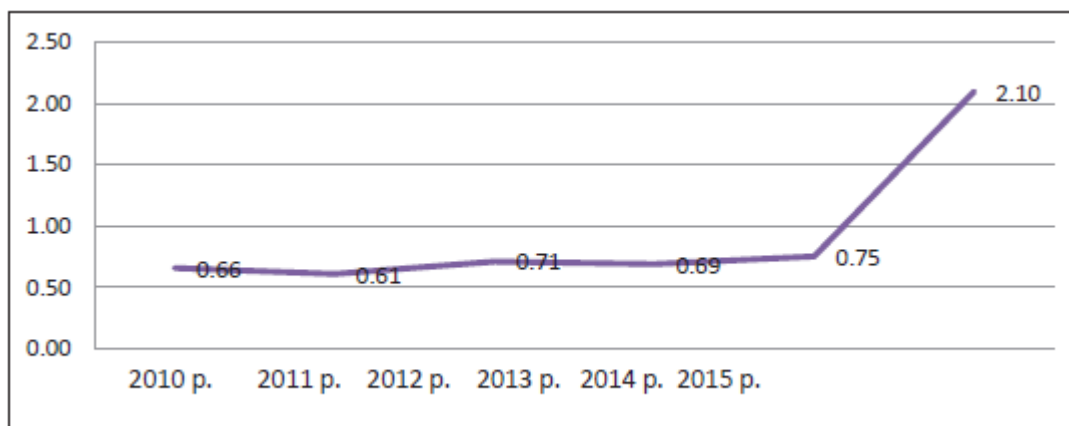

Рис. 2.3. Динаміка відношення регіонального товарного експорту до імпорту у 2010-2015 рр. Причорноморського регіону

Джерело: побудовано на підставі [30]

Цей коефіцієнт означає, що експортні поставки Причорноморського регіону у 2,10 рази перевищують імпортні надходження (по Україні – 1,03 у 2015 році). Останніми роками коефіцієнт покриття товарного імпорту експортом знизився для Херсонської області (рис. 2.4).

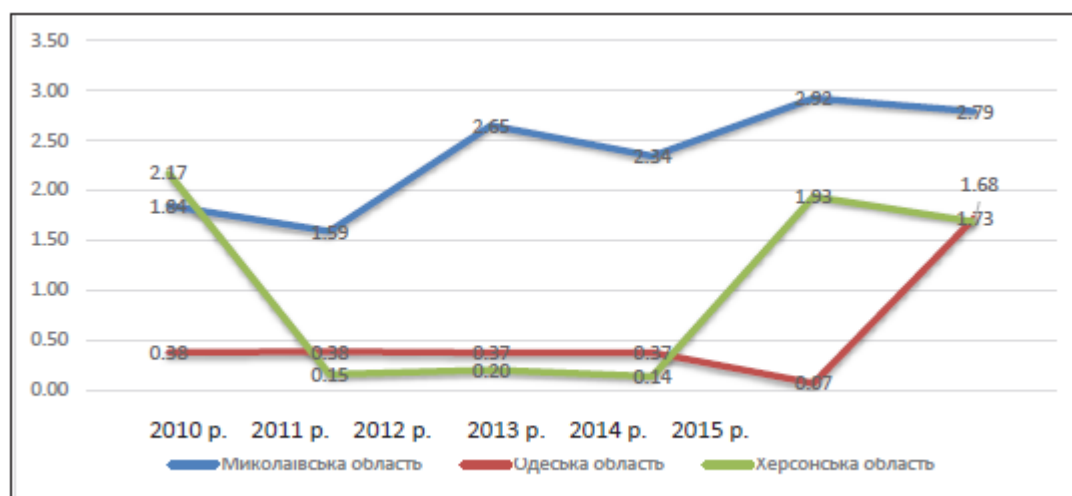

Рис. 2.4. Відношення регіонального товарного експорту до імпорту у 2010-2015 рр. Причорноморського регіону

Джерело: побудовано на підставі [30]

Таке зниження вказує на підвищення ризиків, пов'язаних із зовнішньоекономічними впливами. Поточна структура експорту відображає спеціалізацію економіки регіону, яка останнім часом не змінюється.

Товарний експорт є досить висококонцентрованим, причому ця ситуація з кожним роком посилюється і рівень концентрації експорту має тенденцію до зростання. Слід зазначити, що основний приріст експорту товарів Причорноморського регіону за останні 5 років відбувся завдяки розвитку внутрішнього виробництва та його експортних можливостей, захисту внутрішнього ринку від імпортованих товарів шляхом підтримки місцевого виробника, наявності природно-сировинних ресурсів, що скеровуються на експорт. Відсутність дієвих механізмів нарощування експорту залишається однією з вагомих причин як низької конкурентоспроможності економіки загалом, так і низького потенціалу нарощування конкурентоспроможного експорту в регіонах країни.

Особливістю економічної динаміки останніх років є випереджаюче зростання інвестицій порівняно із загальною макроекономічною динамікою. Хоча загалом спостерігається безпосередній взаємозв'язок між обсягами експорту та прямими іноземними інвестиціями (рис. 2.5).

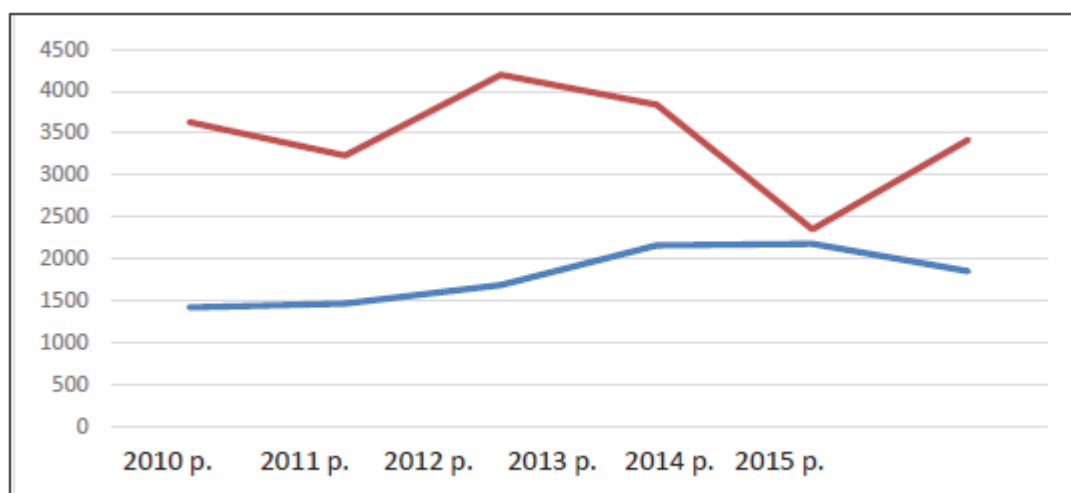

Рис. 2.5. Обсяг експорту та прямих іноземних інвестицій Причорноморського регіону у 2010-2015 роках., млн. дол.США

Джерело: побудовано на підставі [30]

Це є позитивним чинником зміцнення конкурентоспроможності, адже, інвестиції є складовою ВРП регіону, їх динаміка сприяє формуванню не лише поточного стану розвитку економіки, а й визначає передумови

забезпечення стійкого економічного зростання. Інвестиції можуть стати дієвим чинником реструктуризації економіки, а з тим і формування передумов до виробництва конкурентоспроможних товарів і послуг.

Значні перспективи виробництва конкурентоспроможної продукції в Україні пов'язуються з розвитком сільського господарства. На жаль, цей потенціал залишається не використаним, внаслідок неефективної системи державного управління, невирішеності земельного питання, різноманітних обмежень на експорт продукції галузі.

На Причорноморській регіон припадає 8,8% виробництва м'яса, 13,3% яєць, 9,7% молока (табл. 2.1).

Частка продукції тваринництва Причорноморського регіону у 2015 році в державі становить: м'ясо – 8,8%; молоко – 9,7%; яйця – 13,3%.

Продукції рослинництва характеризується такими показниками: 15% виробництва зернових і зернобобових, 19,5% насіння соняшника, 23,6% овочів та 4,7% картоплі (табл. 2.4).

Таблиця 2.3

**Виробництво основних видів продукції тваринництва в
Причорноморському регіоні у 2015 р.**

Область	М'ясо (у живій вазі)		Молоко		Яйця	
	обсяг, тис. т	у % до 2014 р	обсяг, тис. т	у % до 2014 р	обсяг, млн. шт	у % до 2014 р
Миколаївська область	52,0	90,1	343,8	93,1	284,1	56,8
Одеська область	73,3	103,1	385,1	94,9	355,1	99,3
Херсонська область	78,1	99,7	300,1	99,1	1590,6	88,1
Всього по регіону	203,4	х	1029	х	2229,8	х
Частка регіону в Україні, %	8,8	х	9,7	х	13,3	х

Джерело: побудовано на підставі [30]

Таблиця 2.4

Виробництво основних видів продукції рослинництва в
Причорноморському регіоні у 2015 році

Область	Зернові та зернобобові культури		Насіння соняшнику		Картопля		Овочі відкритого ґрунту	
	обсяг, тис. ц	у % до 2014 р.	обсяг, тис. ц	у % до 2014 р.	обсяг, тис. ц	у % до 2014 р.	обсяг, тис. ц	у % до у 2014 р.
Миколаївська	28961,7	101,1	9382,4	128,9	1960,3	92,5	4830,0	98,1
Одеська	34890,2	94,9	7553,2	112,1	4946,1	92,2	4365,2	99,7
Херсонська	26219,4	121,6	4864,5	178,7	2872,3	103	12514,7	97,6
Всього по регіону	90071,3	х	21800	х	9778,7	х	21709,9	х
Частка регіону в Україні, %	15,0	х	19,5	х	4,7	х	23,6	х

Джерело: побудовано на підставі [30]

Частка продукції тваринництва Причорноморського регіону в взагалі по Україні становить: зернові та зернобобові культури – 15%, насіння соняшнику – 19,5%, картопля – 4,7%, овочі відкритого ґрунту – 23,6%.

Регіональні показники ВРП Причорноморського регіону суттєвим чином могли б покращитися за умов стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва в регіоні. Частка та місце регіону в загальному у обсязі виробництва валової продукції сільського господарства наведено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Частка та місце Причорноморського регіону у загальному обсязі
виробництва валової продукції сільського господарства у 2015 році

Регіон (область)	Валова продукція		Продукція			
	у відсотках	місце	рослинництва		тваринництва	
			у відсотках	місце	у відсотках	місце
Всього	12,6	х	14,5	х	8,6	х
Миколаївська	3,7	15	4,3	14	2,4	22
Одеська	4,4	10	5,1	8	2,9	18
Херсонська	4,5	9	5,1	9	3,3	14

Джерело: побудовано на підставі [30]

Так, у 2015 році Миколаївська область займала 15 місце серед областей України, Одеська – 10, Херсонська – 9. Найбільш відчутне зниження виробництва валової продукції відбулося саме у Одеській області, яка переважно визначала динаміку виробництва найважливіших сільськогосподарських культур Причорноморського регіону.

За рахунок обсягів регіонального виробництва забезпечується внутрішня потреба у зерні, цукрі, олії, картоплі, овочах та продукції тваринництва. Показники Причорноморського регіону перевищують середній показник по Україні (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Валова продукція сільського господарства в розрахунку на одну особу по Причорноморському регіону у 2015 р.

Регіон (область)	Усі категорії господарств		у т. ч. сільськогосподарські підприємства	
	обсяг, грн	у % до 2014 р.	обсяг, грн	у % до 2014 р.
Україна	5589	95,6	3079	95,2
Миколаївська	7708	102,6	4308	100,7
Одеська	4446	96,3	2346	93,6
Херсонська	10174	105,6	5396	113,9

Джерело: побудовано на підставі [30]

Аналіз конкурентоспроможності агропродовольчого комплексу і рівня продовольчої незалежності виявив наступну суперечність: агропродовольчий комплекс регіону, що володіє високою забезпеченістю природними ресурсами, виробляє продукцію, яка в цілому є неконкурентоздатною не тільки на зовнішньому, а в багатьох випадках і на внутрішньому ринку. Країна забезпечує критерії продовольчої безпеки в недостатній мірі, що свідчить про низьку ефективність аграрної політики.

Неспроможність виробників регіону, як і в цілому виробників України вийти на зовнішні ринки з високотехнологічною та конкурентоздатною продукцією, незважаючи на членство у Світовій організації торгівлі, зумовлено низкою якістю вітчизняної продукції та її моральним зносом. Нині в Україні обмежені передумови для інноваційно-технічного розвитку. І хоча незначні зрушення в останні роки все ж таки спостерігаються: зростають обсяги імпорту сучасного виробничого устаткування, що сприятиме підвищенню якості вироблених в товарів [31].

Основні сектори економіки регіону практично вичерпали свій потенціал. Необхідні нові точки економічного зростання, які стануть підґрунтям для наповнення бюджету та створення робочих місць. Одним із пріоритетних завдань є створення в регіоні сучасного промислово-технологічного комплексу, який забезпечуватиме внутрішні потреби країни, регіону, конкурентоспроможний експорт, збільшення обсягів наукомісткої продукції як основи для інноваційного розвитку економіки, перехід до ресурсозберігаючої моделі розвитку реального сектору економіки області.

Слід зазначити, що поліпшення позицій Причорноморського регіону на внутрішньому та світовому ринку можливе лише за умови сприяння його інвестиційній та інноваційній привабливості, орієнтування економіки на експорт та поширення інтеграційних процесів. Що досягається за підтримкою у структурній політиці виробництву товарів високого ступеня переробки шляхом використання провідних технологій, які дозволять ефективніше використовувати усі наявні ресурси.

Інвестиційний потенціал регіону є складним економічним явищем: він формується сукупним впливом окремих приватних факторів. Кількісна оцінка такого показника може бути здійснена за допомогою розрахунку іноземних та капітальних інвестицій, що враховує особливості трансформаційних процесів в економіці регіону та країни у цілому. Аналіз інвестиційних потоків іноземного капіталу свідчить про відносну стабільність галузевої і регіональної структур інвестування протягом 2011—

2013 рр., коли інвестиційний потенціал України досяг +16,46% та +41,46% по економіці Причорноморського регіону. Однак протягом останніх років спостерігається зниження рівня залучення іноземних інвестицій в економіку Причорноморського регіону України на (-5,71%) та на (-5,19%) в економіку України в цілому, що пов'язано з нестабільністю, анексією Криму та військовими діями на території Донецької та Луганської областей. Найбільшого скорочення прямих іноземних інвестицій зазнала Миколаївська область — 7,07%, натомість Херсонська область навпаки підвищила показник до рівня +1,15%.

Поряд з цим, динаміка зростання прямих іноземних інвестицій в більшості областей не є постійною та значно коливається. Темпи зростання обсягу прямих іноземних інвестицій у областях Причорноморського регіону України у 2014—2015 рр. зросли, досягнувши відмітки у Миколаївській області 92,9%, у Одеській області 93,5% та 101,1% у Херсонській області. Хоча жодна з областей так і не продемонструвала зростання із 2012 року [32, 33, 34].

Таким чином, головним джерелом фінансування капітальних інвестицій протягом останніх років залишаються власні кошти підприємств та кошти населення по кожній з областей регіону. За підсумками 2015 року питома вага капітальних інвестицій в загальному обсязі інвестицій по Миколаївській області становить 61,8%, при чому показник втратив за останній рік 15,1%. Лише на 2% випереджає у фінансуванні за рахунок власних коштів підприємств та організацій Одеська область, а значного домінування за цим показником зайняла Херсонська область з різницею 8,3% та 12,2% з порівняними областями. Найменшу частку займає показник кошти іноземних інвесторів, що коливається в межах 0,1—1,8% протягом 2011—2015 рр. Інші джерела фінансування становлять не перевищують у середньому 4,5—5,05%.

Найбільша частка прямих капітальних інвестицій промислових підприємств за галузями в Одеській області зосереджена у транспорті,

складському господарстві, поштової та кур'єрській діяльності 20,1%, друге місце займає промисловість 17,59%, третє відповідно тимчасове розміщування й організація харчування 16,38%, четверте будівництво з питомою вагою 15,96%, а замикає п'ятірку лідерів сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, частка якого становить 11,60% [32]; у Миколаївській області галузі економіки дещо по іншому переформатовані з позиції залучення капітальних інвестицій станом на кінець 2015 року, а саме: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство — 20,53%, промисловість 14,99%, оптова та роздрібна торгівля — 12,38%, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність — 24,77%, операції з нерухомим майном 10,66% [33]; у Херсонській лише три сфери економіки показують реальне освоєння капітальних інвестицій: сільське, лісове та рибне господарство — 41,4%, промисловість 24,49% та будівництво — 9,93% [34].

Індикатори інноваційної діяльності підприємств Миколаївської, Одеської та Херсонської областей мають неоднозначний характер, ця неоднозначність проявляється в домінуванні одних областей в межах певних показників та субордуванням інших, зокрема це демонструють такі індикатори як [32, 33, 34]:

— впровадження нових технологічних процесів у промисловості та освоєння інноваційних видів продукції, де головними гравцями є підприємства Херсонської області, яка в межах першого показника досягла точки максимуму у 2014 році (181 одиниця) та продемонструвала найбільшу частку реалізованої інноваційної продукції у 2012 та 2014 рр. в розмірі 5,6 та 5,4%;

— домінуючі позиції Одеська область займає у порівнянні за двома іншими за показниками: прикладні дослідження (148,3%) та обсяг фундаментальних досліджень. При цьому індикатор перевищив відповідний показник Миколаївщини на 327,4%, а Херсонщини на 452,3%, у цілому випередивши дві області майже двічі 189,9%;

— щодо показників розробки та надання науково-технічних послуг, домінування займає Миколаївська область, яка у 2015 році перевищила загальну суму двох інших областей Причорномор'я на 194886,8 тис. грн. або в 3,5 рази межах першого та відповідно на 32,3% в розрізі другого;

— **комплексний** аналіз джерел фінансування інноваційної діяльності промислових за період з 2011 по 2015 рр. показав, що за цей період фінансування інноваційної діяльності спостерігається, як зростання, так і зменшення фінансування інноваційної діяльності. Найбільша сума витрат на інноваційну діяльність у Миколаївській та Херсонській областях було зафіксовано у 2013 році — 716449,3 та 161367,6 тис. грн. відповідно, Одеській області максимальне значення фінансування було у 2014 році, яке склало 1497384,8 тис. грн. Простежується тенденція до скорочення фінансування інноваційної діяльності, у Миколаївській області обсяг фінансування за рік зменшився на 109659,7 тис. грн. або на (18,1%), це саме стосується і Херсонщини — (-8,4%);

— аналіз структури та обсягів витрат на інноваційну діяльність свідчить, що на технологічні інновації у 2011—2015 рр. із загального обсягу витрат переважна частка коштів витрачена на придбання машин та обладнання пов'язані з упровадженням інновацій. Так, у Одеській області в 2012 році, значення цього показника досягло 1460535,3 тис. грн. натомість у Миколаївській області особлива увага промислових підприємств зосереджена на дослідженнях і розробках, загальна сума витрат яких досягла максимального значення у 2013 році і склала 609825,8 тис. грн.;

— дослідження виявило, що підприємства Одеської області не зацікавлені у зовнішніх НДР, відповідний показник протягом 2013—2015 постійно знижується (-62,93%), а у Миколаївській області спостерігається його пікове значення лише у 2013 р. 11948,4 тис. грн.;

— для показника придбання внутрішніх НДР характерна тенденція "стрімкого коливання" по кожній області регіону, підприємства то активно фінансують внутрішні розробки, то швидкими темпами скорочують видатки.

2.2. Діагностика екологічної складової розвитку Українського Причорномор'я

За будь-яких підходів до районування Причорноморський регіон завжди виділявся у окремий макрорайон саме завдяки його геополітичному розташуванню, тому і розглядатися він повинен окремо, адже схожі не тільки передумови розвитку районів, що входять до його складу, але й проблеми та підходи до їх вирішення. Очевидно, що для Причорномор'я вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем при орієнтації на раціональне використання і відновлення природного потенціалу для задоволення потреб сучасних і прийдешніх поколінь є найважливішою умовою його сталого розвитку.

Останні події в Чорноморському регіоні призводять до необхідності поглиблення досліджень з питань формування нової конфігурації розвитку Українського Причорномор'я. Україна переживає період як серйозних ризиків, так і нових можливостей розвитку. Анексія Криму призводить до необхідності пошуку нових шляхів розвитку Українського Причорномор'я, де багато функцій Криму візьме на себе Одеська область, особливо у туризмі.

Забезпечення стійкості розвитку будь-якої території, незалежно від її розміру та ступеня підпорядкування, повинно починатися із аналізу ситуації, що склалася, результати якого дадуть змогу не тільки виявити основні проблеми, але й шляхи їх подолання. Можуть бути використані кількісні та якісні методи аналізу. Водночас, говорячи про можливості збалансованого розвитку на рівні економічних районів, доцільно перш за все говорити про кількісний аналіз, що спиратиметься на статистичні дані. У нашому випадку основним джерелом інформації можуть стати статистичні збірники, підготовлені Міністерством статистики України та його регіональними відділеннями, а також спеціалізовані збірники, наприклад, «Стан довкілля» та інші, та інформація, що може бути зібрана безпосередньо в регіонах.

Водночас кількісний та якісний склад статистичної інформації є незадовільним, особливо за необхідності порівняння декількох регіонів між собою або при виконанні загального аналізу. Причинами цього є не уніфікованість показників, що розраховуються у кожному регіоні, що не дає можливості зіставляти деякі дані, різні часові лаги, що використовуються у різних статистичних вибірках, відсутність деяких показників, необхідних для аналізу, тощо. Втім попередній аналіз соціо-еколого-економічної ситуації в Причорноморському районі може бути зроблений на основі доступних даних, а також допоможе виявити пробіли статистичних даних, що існують на даному етапі.

Аналізуючи ситуацію в регіоні Українського Причорномор'я, зазначимо, що промисловість є однією із ланок добробуту регіону, як джерело доходу і зайнятості населення вона водночас становить реальну загрозу для навколишнього середовища та стійкості екосистем. Адже на промисловість припадає широкий спектр негативних впливів на довкілля: викиди в атмосферне повітря (NO_x , CO_x , парникові гази, важкі метали та інші), скиди забруднених вод у водойми, деградація ґрунтів, накопичення відходів. Промислова діяльність пов'язана з порушенням природних ландшафтів, шумовими забрудненнями, створенням загроз виникнення надзвичайних ситуацій тощо. Втім багато екологічних проблем залежать від специфічних особливостей певного сектору промислового виробництва. Повні зведені дані щодо забруднення всього регіону по окремих галузях промисловості практично відсутні навіть у регіональних збірниках. Всього декілька показників можуть бути використані для відображення загального стану.

Підкреслимо, що екологічна ситуація в регіоні визначається особливостями розміщення та функціонування його народногосподарського комплексу. Досліджуючи Причорноморський район, слід враховувати схему розміщення продуктивних сил, що склалася. Вона і є тим базисом (вихідною умовою), на якому будується стале суспільство, адже неможливо докорінно

та у короткий термін змінити існуючу схему розміщення. Так, у Миколаївській області зараз функціонує два спеціалізованих господарських підрайони: Північний і Південний промислово-аграрний з розвинутим портовим і рекреаційним господарством. В Одеській області виділяється Одеський промислово-транспортний вузол (Одеса, Чорноморськ, Южне), який має багатогалузеву спеціалізацію. Зокрема, тут розвинуті окремі галузі море-господарського комплексу, а також машинобудування і металообробка, харчова й легка промисловість. У Херсонській області сформувався Херсонський промисловий вузол (суднобудування, судноремонт, харчова і текстильна промисловість) та формується Каховсько-Бериславський промисловий вузол (машинобудування і металообробка, харчова промисловість та промисловість будівельних матеріалів). На території області виділяються чотири спеціалізовані господарські підрайони – Нижньодніпровський промислово-аграрний, основою якого є Херсонський промисловий вузол, Східний промислово-аграрний з головними промисловими центрами в Новій Каховці і Каховці, Північний агропромисловий, що включає промислові центри Берислав, Нововоронцовка і Високопілля, Приморський промислово-аграрний підрайон з промисловими центрами Генічеськ, Скадовськ, Новоолексіївка.

Екологічну ситуацію у Причорноморському регіоні загалом можна охарактеризувати як незадовільну. Сучасне становище є наслідком нехтування протягом тривалого часу об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу, відсутність необхідних обсягів інвестування для оновлення технологій та здійснення природоохоронних заходів, незбалансований розвиток народного господарства тощо. Крім того, існують специфічні для цього району причини, які обумовлюють незадовільний стан навколишнього природного середовища, а саме: розміщення великих портових господарств у прибережній смузі (у тому числі Одеського, Чорноморського, Білгород-Дністровського, Кілійського та Південного на які припадає 62,4% вантажообороту морського транспорту

України); широке використання зрошувального землеробства (особливо у АПК, де воно призвело до суттєвої деградації земель внаслідок їх вторинного солонцювання); також порушення гідрологічного та гідрогеологічного режимів. Аналіз даних МНС, НАНУ, Мінприроди, Державної геологічної служби та Держкомгідромету, проведений МНС, свідчить, що причиною підтоплення земель та промислово-міських агломерацій у межах Херсонської області є комплексний вплив як природних процесів, так і регіональних антропогенних навантажень на взаємодію поверхневих і підземних водних об'єктів та процеси водообміну гідрогеологічних структур. У останні роки за оцінками, наданими МНС, підтоплення мало прояв на 36% площі Херсонської області, а кількість промислово-міських агломерацій та сіл з формуванням ділянок підтоплення зросли в 1,5-2,0 рази.

Аналіз основних показників стану довкілля показав, що обсяги викидів в атмосферне повітря за останні п'ять років постійно зростають, у їх структурі переважають викиди від пересувних джерел. Збільшення виробництва, в Причорноморському районі, стало причиною збільшення викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел як в абсолютному, так і відносному значеннях. Основними осередками забруднення є найбільш промислово розвинуті місця району: Армянськ, Красноперекіпськ, Ольшанське (Миколаївська область), Одеса, Білгород-Дністровський, Котовськ (Одеська), Херсон (Херсонська). Частка уловлених та знешкоджених речовин, у загальному обсязі утворених стаціонарними джерелами забруднення в Причорноморському регіоні, значно відрізняється по регіонах. Найбільша вона у Миколаївській області – 99,2%, але в Одеській та Херсонській областях цей показник становив відповідно 40,9, 22,7%, що значно нижче від середньоукраїнського рівня, який складає 76,3% [32, 33, 34].

Причорноморський регіон має недостатнє водозабезпечення та постійно відчуває дефіцит водних ресурсів, що пов'язано з його розташуванням у посушливій зоні та активним розвитком зрошувального

землеробства. Загальні обсяги забору води з природних водних об'єктів у Причорноморському регіоні зменшуються. У структурі водоспоживання більшість води використовується на зрошення – 51% (найбільші обсяги води на зрошення використовуються у Криму та Миколаївській області). Обсяги свіжої води, що використовується на побутово-питні, виробничі та сільськогосподарські потреби, повільно знижуються. До найбільш нагальних проблем економічного району відносяться значні втрати води при транспортуванні – у 2015 р. вони становили 1186 млн м³, або 52% від загального обсягу забраної води.

Гострою проблемою є також обсяги забруднених стічних вод, що скидаються у водойми в даному районі, у 2015 вони склали 37% від загального обсягу відведених стічних вод, до того ж недостатніми є потужності очисних споруд (97% від мінімально необхідного рівня). Проблема посилюється й різким збільшенням споживання води у літній період з прибуттям рекреантів.

Показником, який може частково пояснити причини незадовільного стану довкілля, – є обсяг інвестицій, що витрачаються у регіоні на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів. Для Причорноморського району характерним є низький рівень інвестування в цю галузь. Структура інвестицій відбиває найбільші проблеми району: основною статтею витрат на охорону та раціональне використання водних ресурсів, на другому місці – витрати на охорону та раціональне використання земельних ресурсів.

Щодо витрат підприємств, установ, організацій на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення, то 95% становлять власні кошти, що дещо більше за середньоукраїнський рівень (86%). Поточні витрати також покриваються на 94% за рахунок власних коштів, проте за рахунок державного бюджету покривається 4% поточних витрат, що вдвічі перевищує аналогічний показник по Україні. Структура поточних та капітальних витрат істотно не відрізняється: більшість коштів йде на

очищення стічних вод і раціональне використання водних ресурсів, що ще раз підтверджує актуальність проблеми водовикористання та водовідведення у всьому Причорноморському регіоні.

Підбиваючи підсумки вищезазначеного, відмітимо, що, екологічна ситуація в Причорноморському районі за останні роки істотно не змінилася. Основними тенденціями розвитку народногосподарського комплексу, що впливатимуть на екологічну ситуацію, будуть розвиток машинобудування, хімічної, харчової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, морегосподарського комплексу та освоєння нафтогазових родовищ шельфової зони Азовського та Чорного морів; суднобудування та судноремонту. Крім того, у районі ймовірно збільшення використання автотранспорту через його економіко-географічне розташування та розвиток промисловості, що за відсутності належного технологічного контролю призведе до збільшення обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря.

Подальший розвиток промисловості Причорноморського району без врахування його впливу на довкілля та намагання втілити постулати сталого розвитку в життя призведуть до погіршення екологічного потенціалу території і, як наслідок, до зниження економічного потенціалу та соціального благополуччя. Необхідні оновлення основних фондів, інвестиційна підтримка екологічно небезпечних галузей промисловості щодо впровадження новітніх ресурсозберіжливих, екологічно безпечних технологій, оцінка впливу підприємств на навколишнє середовище та проведення необхідних заходів щодо попередження забруднення довкілля тощо.

Концептуальні напрямки економічного та соціального розвитку Причорномор'я передбачають істотне пом'якшення назрілих соціально-економічних диспропорцій, досягнення збалансованої економіки з чітко вираженою соціальною орієнтацією і рекреаційним значенням регіону в загальнодержавному поділі праці. Найбільш повно економіко-соціальний потенціал може бути реалізований за рахунок [35]:

- більш раціонального комплексного використання наявних природних ресурсів і економічних передумов при безумовній перевазі соціально-економічних критеріїв розвитку господарства;

- зниження енергоємності- та ресурсомісткості виробництва;

- розвитку інфраструктури курортно-рекреаційного комплексу з урахуванням зростаючих життєвих стандартів, зменшення сезонності послуг;

- впровадження науково-обґрунтованої системи ведення сільського господарства на зрошуваних землях, покращання структури сільськогосподарського виробництва для задоволення потреб населення і рекреантів в екологічно чистій продукції;

- попередження забруднення Чорного та Азовського морів та річок господарсько-побутовими, промисловими стічними водами, а також водами зі зрошувальних систем;

- забезпечення соціальних гарантій населення, вирішення етносоціальних та мовних проблем;

- розвитку та укріплення міжнародного природоохоронного співробітництва у вирішенні проблем про трансграничне забруднення атмосфери і Чорного моря.

Також зазначимо, що перешкодою на шляху до сталого розвитку регіонів Причорномор'я є неефективна організаційна діяльність місцевої влади та фінансова неспроможність і, як наслідок, млявість місцевої влади щодо комплексного і збалансованого розвитку територій, систематичного освоєння та впровадження нововведень, зволікання з прийняттям додаткових нормативно-правових актів до Закону України «Про курорти», а також Закону України «Про приморські території» тощо.

У цьому контексті необхідно зробити наголос, що згідно з Проектом Закону України «Про територіальний устрій України», територіальний устрій України – це обумовлена географічними, історичними, економічними, соціальними, культурними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держави з поділом її території на складові частини –

адміністративно-територіальні одиниці - для забезпечення населення необхідним рівнем послуг та збалансованого розвитку усієї території держави. Підкреслимо – збалансованого, тобто політика щодо забезпечення сталості розвитку всіх територіальних одиниць країни, від громад до макрорайонів, повинна виходити з єдності та цілісності території країни за умови поєднання централізованого та децентралізованого підходів до планування, управління, контролю тощо. Стійкий розвиток територіальних одиниць можливий при урахуванні їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій, прав та законних інтересів громадян, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від місця його проживання.

Все це означає, що подальший соціально-економічний розвиток неможливий без системного, організаційно узгодженого та науково-обґрунтованого включення екологічного імперативу до регіональної політики та програм соціально-економічного розвитку. На часі впровадження природозахисних заходів, спрямованих на усунення причин, а не наслідків забруднення довкілля. Сьогодні важливо формувати програми та стратегії соціально-економічного розвитку, які стануть основою усталеного розвитку регіону в цілому, які мають узгоджуватись з цілями та механізмами реалізації сталого розвитку всієї країни.

Екологічна складова сталого промислового розвитку вимагає випереджувальних дій щодо впливу на стан навколишнього середовища, кардинального оновлення (технічного, технологічного, кадрового) підприємств, створення умов для залучення нової генерації управлінців, які сприйматимуть та втілюватимуть методологічні засади збалансованого та випереджаючого зростання.

Регіональна політика має відповідати новітнім вимогам і викликам сьогодення. Так, економічне районування має стати предметом регіонального управління, створення ефективних управлінських ланок і структур, що

створюватимуть програмні та організаційні умови для сталого еколого-економічного та соціального зростання. Ці структури мають відігравати вирішальну роль у формуванні та впровадженні екологічної політики територій, в узгодженні інтересів суб'єктів господарювання та держави, у впровадженні ефективних механізмів територіального розвитку та досягненні громадської злагоди [36]. Тому роботи з економічного (або еколого-економічного) районування мають розвиватися з урахуванням потреб часу та поточних задач соціально-економічного розвитку на різних ієрархічних рівнях їх формування, реагування та розв'язання.

2.3. SWOT-аналіз Українського Причорномор'я як базисна компонента діагностики ризик-менеджменту

SWOT-аналіз - це аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища організації. Аналізу підлягають сильні сторони (Strength), слабкі сторони (Weakness) внутрішнього середовища, а також можливості (Opportunities) і загрози (Threats) зовнішнього середовища організації. Методологія SWOT-аналізу передбачає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, можливостей і загроз. Після цього встановлюються зв'язки між ними, які в подальшому можуть бути використані для формулювання стратегій регіону.

В основі даної методології аналізу покладена теорія М. Портера щодо **конкурентоспроможності**. Процес SWOT-аналізу проводять на основі аналізу діяльності, стану та напрямків розвитку регіону. Загальна характеристика об'єкта дослідження охоплює ряд питань:

- історія розвитку регіону;
- організаційно-правові аспекти управління регіоном;
- інфраструктура регіону (наявність і характеристика промислових об'єктів; розвиненості транспортної мережі та т.п.);

- напрямок діяльності регіону (сектор економіки, в яких представлений регіон; місія регіонального розвитку; існуючі ринки товарів і послуг; основні види товаром і послуг, які надані в регіоні, ін.).

Фактори зовнішнього середовища регіону:

- економічні процеси в державі (рівень розвитку і стагнації, аналіз таких показників, як: ВВП, темп інфляції, рівень безробіття, продуктивність праці, ставки оподаткування та ін.); - політична система держави (особливості існуючої політики в сфері захисту прав підприємців та розвиток підприємницької діяльності);

- правове поле (аналіз регулювання підприємницької діяльності законодавчими актами України);

- соціально-культурний фактор (рівень розвитку суспільства в цілому, структура та характеристика існуючого ринку праці; рівень безробіття і т.інше)

- технологічні можливості (рівень розвитку науки і техніки держави; рівень розвитку засобів зв'язку, транспорту, телекомунікацій тощо).

При розробці регіональної стратегії необхідно, перш за все, визначити напрямок розвитку регіону, його цільову орієнтацію. Для цього слід відповісти на наступні питання [37]

- визначення місії регіонального управління;

- визначення мети ризик-менеджменту регіону (вибір мети; побудова ієрархії цілей; формування "дерево цілей");

- визначення базової стратегії ризик-менеджменту регіону (оцінка стратегічних альтернатив виходячи з базової стратегії; оцінка обраної базової стратегії);

- реалізація обраної стратегії (розроблення стратегічного плану; контроль реалізації стратегічного плану).

Аналіз стану ключових об'єктів господарювання в регіоне. Їх:

- корпоративна ліквідність;

- рух грошових коштів;

- вплив прибутку і амортизація на грошові потоки;
- баланс, оцінка фінансового стану;
- фінансове планування (технічні можливості; методика планування; оцінка перспектив);
- аудит: фінансовий, екологічний, маркетинговий (методика, перспективи, висновки аудиторів).

Маркетинг:

- специфіка управління маркетингом регіону (загальна ідея; концепція; стратегія);
- стан ринків (місткість ринку; структура ринку; конкуренти: виявлення їх переваг та недоліків);
- споживачі (кількість; структура; вивчення смаків споживачів);
- ціноутворення (стратегія і тактика);
- збут продукції (організація збуту, оцінка каналів збуту; характеристика зайнятого в цій сфері персоналу; наявність складських приміщень; витрати на реалізацію; після продажне обслуговування; реклама, її вплив на ефективність діяльності організації).

Проведення маркетингових досліджень необхідно для успішної реалізації продукції і послуг в рамках управління певними регіонами. Питання-що виробляти, скільки виробляти, які види послуг надавати знаходяться на першому місці для сучасних суб'єктів господарювання. З цього аналіз маркетингової діяльності є одним з найважливіших пунктів при загальному дослідженні антикризового управління регіоном.

Аналіз рівня розвитку виробництва провідних об'єктів господарювання в регіоні:

- управління виробництвом (концепція; стратегія виробництва; персонал та його кваліфікація);
- виробничі підрозділи (кількість; спеціалізація; зв'язок з іншими підрозділами);

- **об'єми** виробництва (виробнича потужність; вузькі місця; вільні і запасні потужності);

- технологія виробництва (тип; рівень складності);

- організація виробництва (рух сировини, матеріалів; робота з розвитку виробництва, підвищенню якості продукції та послуг);

- ефективність виробництва (собівартість продукції; продуктивність праці);

Ретельний аналіз виробництва продукції дає можливість виявляти поточні нестачі виробництва і вчасно їх усувати, що значно підвищить ефективність виробництва.

Управління персоналом.

Управління персоналом - це вміння направляти підлеглих для досягнення цілей організації і вирішення організаційних проблем; вміння здійснювати селективний відбір працівників для виконання різноманітних завдань, а також вирішувати такі питання:

- управління персоналом (концепція та політика; планування персоналу);

- Структура персоналу (вік; стать; кваліфікація; наявність формальних і неформальних груп в організації);

- вербовка і відбір персоналу;

- **навчання** і розвиток персоналу (перспективи кар'єри; витрати, пов'язані з розвитком персоналу; оцінка кадрів);

- мотивація персоналу (система заробітної плати; розмір заробітної плати; нематеріальні чинники мотивації; умови праці; просування; співвідношення результатів праці з нагородженням);

- оцінка діяльності персоналу (методи оцінки).

Інноваційна діяльність:

- управління розвитком і дослідженням розвитку регіону;

- Інноваційна політика регіону;

- інноваційний потенціал регіону;

-рівень використання наукових досліджень суб'єктами підприємницької діяльності в регіоні.

Система управління регіоном:

-Показники ефективності управління (прибутковість залучених в регіон інвестицій, прибутковість власного капіталу);

- організаційна структура управління;

- делегування повноважень в процесі прийняття рішень;

-внутрішня система комунікацій;

-організаційна культура (традиції; ритуали; стиль управління);

-залучення зовнішніх консультантів.

Аналіз результативності та ефективності:

-показники ефективності і управління регіоном;

-оцінка результативності діяльності регіону;

-аналіз зміни динаміки розвитку регіону;

-оцінка ефективності використання природно-ресурсного потенціалу регіону.

Загальна результативність ризик-менеджменту у системі превентивного антикризового управління регіоном складається на основі аналізу звітів діяльності підприємств регіону (річних, квартальних, місячних). Можуть використовуватися різноманітні показники, як фінансові, так і статистичні відповідно до системи, розробленої в рамках антикризового управління регіоном.

На основі проведеного аналізу для виявлення найбільш впливових чинників Дж. Вільсон запропонував матрицю, за допомогою якої визначається вплив кожного фактора на регіон і ймовірність посилення його впливу:

1. При проведенні SWOT-аналізу необхідно визначити не тільки можливості та загрози зовнішнього середовища територіальних утворень, але і виявити ймовірність використання та вплив обраних можливостей та загроз на результати діяльності регіону. Спочатку оцінюють ймовірність

використання можливостей та їх вплив на діяльність регіону, будують матрицю можливостей.

2. Аналогічно здійснюється аналіз загроз і будується матриця загроз. Наслідки до яких може призвести реалізація загроз, можуть проявитися через руйнування цілісності систем управління регіоном, приведення організації до критичного важкого стану, або його легким, нестабільним станом. Виявлення в процесі аналізу факторів, які класифікуються як загрози зовнішнього середовища, записують на полях матриці.

3. Наступним етапом SWOT-аналізу є оцінка факторів внутрішнього середовища регіону. Для цього використовують метод визначення профілю внутрішнього середовища. Для кожного фактора приводиться екстрена оцінка його значущості.

Проведений аналіз факторів внутрішнього і зовнішнього середовища та ранжування їх по рівню впливу на діяльність регіону, дозволяє сформулювати конкретний перелік слабких і сильних сторін організації, а також загроз і можливостей. Встановлення зв'язків між найбільш впливовими слабкими і сильними сторонами системи управління регіоном, погрозами і можливостями зовнішнього середовища - заключний етап SWOT-аналізу. Для встановлення взаємозв'язків будується матриця SWOT-аналізу.

Для виявлення вузьких місць і основних переваг було проведено SWOT-аналіз регіону **Українського Причорномор'я** (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6.

SWOT-аналіз Українського Причорномор'я

Сфера	Сильні сторони (Внутрішні переваги)	Слабкі сторони (Внутрішні недоліки)
Географічне розташування	Велика територія. Приморське і прикордонне розташування. Наявність судноплавних річок Дунаю, Дністра. Наявність агрокліматичних ресурсів.	Некомпактність території області, значна протяжність з півночі на південь. Значна віддаленість периферійних районів від адміністративного центру області.

<p>ня. Природно-ресурсний потенціал</p>	<p>Наявність бальнеологічних ресурсів. Значна протяжність берегової лінії.</p>	<p>Слабка мінерально-сировинна база. Розташування в зоні ризикованого землеробства. Обмежені водні ресурси, в першу чергу питної води.</p>
<p>Населення Демографія</p>	<p>Традиційна підприємницька активність населення. Значну питому вагу в трудових ресурсах кваліфікованої робочої сили. Високий освітній рівень населення.</p>	<p>Значна кількість людей похилого віку. Підвищення питомої ваги іммігрантів в структурі постійного населення. Невисока тривалість життя населення. Висока дитяча смертність. Від'ємний природний приріст населення. Виїзд за межі області населення в працездатному віці.</p>
<p>Зайнятість можливості працевлаштування</p>	<p>Низький рівень офіційного безробіття. Значна питома вага зайнятих у сфері обслуговування.</p>	<p>Істотна внутрішньо регіональна диференціація за рівнем зайнятості населення. Незадовільна зайнятість молоді. Обмеження можливості працевлаштування в сільських районах області.</p>
<p>Культура Етнографія</p>	<p>Привабливі міжнаціональні, міжетнічні і міжконфесійні відносини. Етнічне різноманіття в рамках спільної культурної спадщини. Наявність археологічних та культурологічних пам'яток. Значне архітектурну спадщину. Розвинена інфраструктура об'єктів культури.</p>	<p>Незадовільний стан об'єктів архітектури і будівель - пам'яток, в яких розміщуються заклади культури і мистецтва. Необхідність створення інфраструктури найбільш цінних і привабливих місць області.</p>
<p>Економіка</p>	<p>Розвинений морегосподарський комплекс. Потужний, високорозвинений промисловий потенціал, достатня кількість підприємств, які виробляють інноваційну продукцію. Сприятливі умови для розвитку сільськогосподарського виробництва та переробної промисловості. Наявність спеціальних економічних зон. Наявність перспективних промислових територій. Розвинений ринок туристичних послуг. Активний розвиток фінансово-</p>	<p>Зайве регулювання підприємницької діяльності. Припинення роботи великої кількості промислових підприємств. Тривалий процес реформування економіки. Істотні внутрішньо регіональні диспропорції за рівнем соціально-економічного розвитку. Значна концентрація економічного потенціалу в кількох містах області.</p>

	кредитної системи. Високий рівень активності підприємницької діяльності.	Значна кількість населення, яке має низький рівень доходів. Низька внутрішня енергозабезпеченість. Високі банківські відсотки. Монофункціональних господарства райцентрів області.
Інфраструктура	Наявність всіх видів транспортного сполучення. Високі темпи розвитку стільникового зв'язку. Активний процес телефонізації регіону.	Недостатній рівень розвитку і незадовільний стан мережі автомобільних доріг, особливо в сільській місцевості. Незадовільний стан водопостачання та каналізаційного господарства. Енергозалежність районів області (особливо південних). Низький рівень розвитку соціальної інфраструктури.
Освіта Гуманітарний розвиток Охорона здоров'я	Велика кількість вузів і науково-дослідницьких установ. Наявність наукових та освітніх шкіл: Кріогенних технологій, офтальмологічна, селекційно-генетична (зернових культур, виноградарська і т.п.), економіко-екологічна та ін. Підготовка фахівців з широкого спектру наукових дисциплін. Медично-оздоровчий потенціал і система санаторно-курортного лікування	Недостатнє фінансування системи освіти і охорони здоров'я. Слабка матеріально-технічна база шкіл і вузів. Обмежений доступ сільського населення до якісної освіти. Поширення онкологічних захворювань серед населення. Робота багатьох дипломованих фахівців не за фахом. Загроза поширення ВІЛ-інфекції та туберкульозу. Високий рівень дитячої смертності
Довкілля. Екологічне становище	Сприятливі кліматичні умови. Наявність значних рекреаційних і бальнеологічних ресурсів. Наявність природоохоронного статусу. Поліпшення стану води в Чорному морі. Наявність унікальних ландшафтів і природних парків, заповідників, заказників	Наявність потенційно екологічно небезпечних об'єктів. Недостатність загальної моніторингової мережі з охорони навколишнього середовища. Значну питому вагу розораних земель (79,7% площі сільгоспугідь). Велика площа забруднених і потенційно деградованих земель. Прогресуюче підтоплення територій області. Необлаштовані полігони і

		відсутність сміттєпереробних підприємств. Низька питома вага лісових насаджень.
Сфера	Обставини (Зовнішні можливості)	Труднощі (Зовнішні загрози)
Географічне розташування. Природно-ресурсний потенціал.	Активна співпраця з державами Чорноморського регіону. Членство в європейських міжрегіональних об'єднаннях. Транзитні можливості території. Міжнародний імідж області та м. Одеси	Наявність великої ділянки державного кордону України з Молдовою і Придністров'ям. Неврегульованість питання щодо статусу Зміїного. Залежність від постачання мінеральних і енергетичних ресурсів.
Населення Демографія	Тісні зв'язки з діаспорою і земляцтвом	Неврегульованість потоку біженців та іммігрантів.
Культура Етнографія	Досвід організації культурних, науково-освітніх, рекламно-інформаційних заходів з закордонними партнерами. Сприяння розвитку культури і мистецтва етнічних меншин.	Вплив сусідніх держав на етнічно близькі групи місцевого населення.
Економіка	Сильні зовнішньоекономічні зв'язки. Надходження інвестицій ззовні. Наявність перспективних галузей з метою подальшого залучення інвестицій. Можливості активного розвитку сфери послуг. Активна позиція місцевої влади щодо поліпшення інноваційного клімату в регіоні. Постійне нарощування транспортно-транзитних потужностей. Інтенсифікація міжрегіонального економічного співробітництва.	Енергозалежність від зовнішніх джерел енергозбереження. Незадовільна структура зовнішніх інвестицій. Слабка інформованість про можливості регіону по залученню потенційних партнерів. Недовіра закордонних ділових кіл до гарантування державою захисту інвестицій та економічних інтересів. Недостатність капіталу, який зменшує інтерес потенційних інвесторів до транскордонного співробітництва.
Зайнятість, можливості працевлаштування	Робота міжнародних консультантів у сфері освіти представників місцевих ділових і громадських кіл.	Відтік інтелектуальної еліти
Освіта. Охорона здоров'я	Надання освітніх послуг іноземним студентам. Співпраця вузів регіону з іноземними вузами.	Невизнання вітчизняних дипломів на зовнішньому ринку. Ризик занесення ззовні захворювань.
	Проходження територією області	Недостатній рівень якості

Інфраструктура	<p>маршрутів кількох міжнародних транспортних коридорів.</p> <p>Створення глибоководного судноплавства в українській частині дельти Дунаю.</p> <p>Активна модернізація і розвиток форм туризму з наданням широкого спектру туристичних послуг, в тому числі екзотичних (археологічного, дайвінгу та ін.). Розвиток розгалуженої мережі організацій і установ, які надають додаткові послуги (транспортні, екскурсійні, побутові, культурно-розважальні, оздоровчі та інші).</p>	<p>транспортної мережі для транзитних перевізників.</p> <p>Складнощі в прикордонному і митному обслуговуванні транзитних вантажів.</p>
Довкілля. Екологічна ситуація	<p>Підвищення ефективності екологічних та природоохоронних програм та ініціатив, в тому числі міжнародних.</p>	<p>Транскордонне забруднення Дунаю та Дністра. Близькість Південноукраїнської АЕС.</p>

3. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В УПРАВЛІННІ УКРАЇНСЬКИМ ПРИЧОРНОМОР'ЯМ

3.1. Значення системи раннього попередження та реагування в управлінні економікою регіону.

Щоб своєчасно виявити причини, які можуть привести до розвитку кризи, і пом'якшити їх вплив на економічний стан регіону важливе значення має створення системи раннього попередження та реагування (СРПР) на прояви кризи. Саме на її основі повинна будуватися робота антикризового економічного ради обласної державної адміністрації.

Система раннього попередження - це особлива інформаційна система, завдяки якій керівництво регіону отримує інформацію про потенційні небезпеки, які загрожують із зовнішнього або внутрішнього середовища самого регіону, з тим, щоб своєчасно і цілеспрямовано реагувати на загрози відповідними превентивними заходами [38].

Система має такі параметри: вхід, процесор, вихід.

Вхід системи - це інформація про ресурсах, стратегіях, програмах, планах, нормативних актах, поточний стан галузей економіки регіону та інші вхідні параметри.

Процесор системи - це інвентаризація майна, аналіз фінансового стану, оцінка активів, розробка заходів по оздоровленню соціально-економічного та екологічного стану регіону.

Вихід системи - це об'єктивна оцінка фінансового та ресурсно-екологічного стану регіону, проведення заходів по оздоровленню економіки і екології регіону.

Система повинна логічно вписуватися в систему планування та контролю. Вона виявляє і аналізує інформацію про приховані загрози, які

можуть привести до втрати потенційних шансів, а так само виявити ознаки кризових ситуацій в регіоні. З іншого боку, за допомогою СРПР виявляються додаткові шанси підвищення ефективності економічної діяльності.

Важливим етапом в організації СРПР є формування команди і підготовка кадрів, розробка положень та посадових інструкцій, систематизація індикаторів раннього попередження, які можуть вказати на розвиток того чи іншого негативного процесу, визначення цільових показників та часового діапазону їх змін за кожним індикатором, - прибутковість або збитковість кожної галузі, формування завдань для центрів обробки інформації (розробка висновків щодо впливу кожної галузі на стан економіки регіону в цілому), SWOT-аналіз, уточнення інформаційних каналів.

Отже, СРПР - це особлива інформаційна система, яка попереджає управлінський персонал про потенційні ризики, які можуть загрожувати економічному і екологічному стану регіону, як із зовнішнього, так і з внутрішнього середовища. Узагальнення отриманих аналітичних висновків та підготовка пропозицій і рекомендацій щодо розвитку сильних сторін і нейтралізації слабких є основою розробки управлінських рішень, організації контролю за їх виконанням.

Розрізняють дві системи СРПР: систему, орієнтовану на внутрішні параметри та систему, орієнтовану на зовнішнє середовище. Предмет дослідження останньої - це своєчасне прогнозування загроз ззовні. Внутрішньо орієнтована підсистема СРПР спрямована на ідентифікацію внутрішніх ризиків і шансів.

Вплив СРПР на економіко-екологічні процеси здійснюється через функції управління і, в першу чергу, повинна забезпечувати узгодженість між собою таких функцій як планування, організація, координація, облік, аналіз, контроль і мотивація функцій. СРПР прогнозує можливі негативні чинники.

В процесі виконання цих функцій використовується велика кількість методів: спостереження, порівняння, групування, аналіз, синтез, прогнозування, бенчмаркінг, вартісний аналіз, SWOT-аналіз, ABC-аналіз. На підставі зібраної та обробленої інформації фахівці оцінюють поточну і перспективну ситуацію в економіці регіону. В ході аналізу відокремлюються окремі галузі, кожна з яких розглядається з боку прибутковості і ризикованості.

Застосування сучасних комп'ютерних технологій значно збільшує швидкість отримання, обробки і передачі інформації.

СРПР складається з окремих підсистем.

Аналітична підсистема - проводить спостереження, збір, обробку, систематизацію та зберігання інформації.

Інформаційно-технічна підсистема - забезпечує функціонування комп'ютерної мережі, безперебійну роботу інформаційних систем.

Юридична кадрова підсистема - збирає, систематизує, зберігає, аналізує інформацію для організаційно-правового та кадрового забезпечення, здійснює підготовку і корекцію організаційно-розпорядчої документації.

Фінансово-економічна підсистема - здійснює планування, прогнозування, і стратегічний аналіз економіки регіону і окремих сегментів, створює банк даних для потенційних інвесторів і т.д.

Організаційна система - забезпечує координацію і регулювання інформаційних потоків, організацію, мотивацію, систематичний контроль за виконанням функцій.

Отже, система раннього попередження та реагування здійснює свою діяльність з метою забезпечення соціально-економічної та екологічної стабільності регіону.

Процес створення системи раннього попередження та реагування повинен включати наступні етапи:

1. Визначення сфер спостереження. В першу чергу повинні бути встановлені цілі розвитку регіону та характеристика зовнішніх і внутрішніх

сфер, які можуть стати джерелом загрози, або можуть дати особливі шанси на успіх.

2. Визначення індикаторів раннього попередження. Індикатори в сферах спостереження повинні якомога раніше вказувати на розвиток явищ і процесів, від яких може виходити небезпека або додаткові можливості.

Серед критеріїв вибору індикаторів можна виділити наступні:

- точність відображення реальних тенденцій розвитку;
- повнота відображення інформації про існуючі шанси і ризики;
- своєчасність оповіщення про можливі загрози та вигоди;
- економічна та аналітична репрезентативність.

3. Визначення цільових показників і інтервалів їх змін по кожному індикатору. Для розпізнання кризових ситуацій і явищ в регіоні в сферах спостереження необхідно виділити спеціальні вимірювачі - основні соціально-економічні та екологічні показники і певні якісні критерії. На цьому етапі також розраховуються безпечні кордони кожного показника.

4. Визначення завдань для центрів обробки інформації. Такими завданнями може бути оцінка ймовірності економіко-екологічних кризових ситуацій на основі використання дискримінантних моделей, SWOT-аналізу, бенчмаркінгу, спостереження за тенденціями зміни індикаторів раннього попередження.

5. Формування інформаційних каналів. Має на увазі забезпечення інформаційних зв'язків між джерелами інформації та системою раннього реагування, між системою та її користувачами - керівниками на різних рівнях.

6. Узагальнення отриманих аналітичних висновків та підготовка пропозицій і рекомендацій щодо розвитку сильних сторін і нейтралізації слабких, які є основою для проектів управлінських рішень і регіональних програм.

Найбільш складним завданням при організації системи раннього попередження та реагування є підбір індикаторів і визначення критеріїв їх інтерпретації. Найчастіше виділяють наступні блоки індикаторів:

- загальноекономічні індикатори - дають можливість своєчасно виявити зміни в тенденціях розвитку кон'юнктури економіки в цілому;
- ринкові індикатори - дають можливість своєчасно виявити тенденції на світових, національних і регіональних ринках;
- технологічні індикатори - надають інформацію про появу на ринку нових продуктів, методів, процесів та ін .;
- соціальні індикатори, характеризують демографічну ситуацію в регіоні, вартість робочої сили, рівень мінімальної заробітної плати і т.д.
- політичні індикатори, які включають зміна тенденцій в законодавстві та ін.
- екологічні індикатори, що відображають екологічний стан регіону, природоохоронні програми і т.д.
- внутрішні індикатори.

При правильно підібраних індикаторах результати функціонування СРПР можуть бути основою розробки стратегії і тактики ризик-менеджменту в контексті антикризового управління регіоном.

Превентивні заходи повинні проявлятися в адекватному реагуванні на сигнали, джерелом яких є окремі індикатори раннього попередження.

У разі реальної загрози поглиблення кризової ситуації в регіоні повинен утворюватися Державний департамент з питань банкрутства основним завданням, якого є участь в реалізації державної політики з метою запобігання банкрутству і забезпечення умов відновлення діяльності підприємств.

Департамент відповідно до покладених на нього завдань:

- сприяє створенню організаційних, економічних та інших умов для відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом;

- забезпечує ведення єдиної бази даних про підприємства, щодо яких порушено справу про банкрутство.

3.2. Пріоритетні напрями вдосконалення програми розвитку економіки регіону в період кризи

З проблем, які впливають на економічні показники регіону та які необхідно вирішувати, слід зазначити [39]:

- обсяги інвестицій, в тому числі іноземних, не відповідають потребам регіону, не створено ефективно працюючої інфраструктури регіонального інвестиційного ринку;

- недостатнє фінансування цільових галузевих програм;

- постійне зростання цін на енергоносії;

- недостатню ефективність роботи програм з енергозбереження;

- недостатня кількість інноваційно активних підприємств;

- значний рівень кількості збиткових підприємств;

- недостатній рівень зростання реальних доходів населення через значне зростання індексу споживчих цін;

- залишається заборгованість із виплати заробітної плати;

- недосконалість структури зайнятості населення - дисбаланс між попитом і пропозиціями на ринку праці, наявність тіньової зайнятості;

- погіршення сальдо зовнішньої торгівлі регіону;

- невирішені соціальні проблеми сільської місцевості - безробіття, трудова міграція, занепад соціальної інфраструктури;

- істотні проблеми в галузі тваринництва - скорочення поголів'я та зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції;

- неефективне використання земель сільськогосподарського призначення.

Для досягнення основної мети та поставлених цілей, на вирішення нагальних проблем області пріоритетами розвитку регіону є [38]:

- Забезпечення сталого функціонування промислового комплексу шляхом:

- сприяння налагодженню стабільної роботи промислових підприємств;
- зростання конкурентоспроможності виробництва за допомогою прискореного розвитку наукоємних і високотехнологічних видів промислової діяльності;

- інноваційно-технологічна модернізація з впровадженням сучасних досягнень вітчизняної та світової науки і техніки;

- реалізація енергозберігаючої моделі розвитку з застосуванням екологічно безпечних технологічних процесів;

- підвищення ефективності господарської діяльності промислових підприємств.

- Використання транспортно-транзитного потенціалу області та розвиток регіональної інфраструктури за допомогою:

- продовження будівництва автомобільної дороги міжнародного значення Одеса - Рені за новим напрямком;

- розвитку дорожньої галузі - реалізації заходів щодо розвитку, ремонту та утриманню вуличної дорожньої мережі Одеської області;

- перебудова глибоководного судноплавного каналу р. Дунай - Чорне море;

- виконання заходів регіональної програми інформатизації Одеської області.

- Інвестиційна та зовнішньоекономічна діяльність буде здійснюватися шляхом:

- залучення вітчизняних та іноземних інвестицій за пріоритетними напрямками розвитку;

- розробки нових інвестиційних проектів у пріоритетних сферах соціально-економічного розвитку;

- здійснення активної політики просування вітчизняних товарів і послуг на зовнішні ринки;

- збільшення обсягів експорту товарів та послуг.

- Підтримка малого бізнесу в регіоні за допомогою:

- виконання заходів щодо підтримки малого підприємництва;

- усунення зайвих регуляторних бар'єрів на шляху розвитку підприємництва;

- впровадження нових механізмів підтримки підприємництва, залучення громадських організацій підприємців до їх реалізації.

- Забезпечення екологічної та техногенної безпеки в регіоні буде здійснюватися шляхом:

- пошуку і забезпечення населення якісною питною водою;

- вирішення проблем поводження з відходами, в першу чергу, з токсичними і непридатними, а також забороненими для використання хімічними засобами захисту рослин;

- розробки науково обґрунтованих заходів щодо створення системи інтегрованого управління природокористуванням у морській прибережній смузі;

- збереження природно-заповідного фонду, біологічного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно заповідної справи, формування екологічної мережі.

- Енергозбереження є одним з основних факторів зменшення фактичних витрат на одиницю продукції (робіт). Робота в цьому напрямку дає значний економічний ефект.

Найважливішими заходами щодо вирішення проблем енергозбереження є:

- державна підтримка розробки та впровадження енергозберігаючої техніки і обладнання;

- співпраця виробників і споживачів енергоресурсів з метою підвищення ефективності і ощадливості її використання;

- сприяння розвитку нетрадиційних джерел енергії.

Таким чином, здійснення заходів із енергозбереження та економії всіх видів сировини, стає першочерговим завданням для промислового комплексу регіону, це дасть можливість знизити собівартість продукції підприємств.

• Подолання диспропорцій соціально-економічного розвитку районів регіону за допомогою створення умов для забезпечення сталого розвитку південно-західної частини і північних районів області, підвищення ефективності використання їх природно-ресурсного, людського та економічного потенціалу:

- виконання заходів Програми комплексного розвитку Українського Придунав'я на 2018-2025 роки;

- розробка регіональної програми забезпечення сталого розвитку окремих територій.

Для поліпшення результатів роботи промислового комплексу важливе значення набуває завдання збільшення внутрішнього споживання металопродукції, пожвавлення внутрішнього попиту на метало сировини, яке дозволить суттєво зменшити рівень залежності від зовнішніх ринків.

З метою підвищення конкурентоспроможності продукції на провідних підприємствах області передбачено впровадження високотехнологічних наукоємних продуктів, нових технологічних процесів, маловідходних, ресурсозберігаючих технологій нового покоління: обміднення зварювального дроту, світлого відпалу на ВАТ "Стальканат", створення нових зразків продукції в галузі електромашинобудування (комутаційних модулів останнього покоління ТОВ "Південна електротехнічна компанія"), телекомунікаційного обладнання ТОВ "Телекомунікаційні технології ", сучасного великого вузлового складання автомобілів **на Іллічівському ЗАТ** ЗАЗ "і т. п.

Серед напрямків розвитку легкої промисловості - інноваційно-інвестиційна діяльність та впровадження сучасних досягнень науки і техніки у виробництво, розширення асортименту товарів, які реалізуються на

внутрішньому ринку, ефективна митно-тарифна політика відповідно до міжнародних угод. Виконанню цих завдань сприятиме впровадження рівних умов на внутрішньому ринку для українських і закордонних товаровиробників.

Питання забезпечення населення високоякісними продуктами харчування є найголовнішим пріоритетом, який визначає продовольчу безпеку нашої держави і в кінцевому результаті, - здоров'я нації. Збільшенню обсягів виробництва в харчовій галузі сприятиме виготовлення високоякісної продукції, використання вітчизняного сировинного потенціалу, гнучка цінова політика.

З метою створення інноваційного клімату необхідно здійснювати стимулювання інноваційної діяльності, а саме:

- сприяти організації роботи Одеського центру Національного агентства України з інвестицій та інновацій та створення на базі агентства веб-сайту «Інноваційна Одеса»;

- розробити системи пільгового оподаткування підприємств інноваційної інфраструктури місцевими податками і зборами.

У транспортній галузі для відновлення судноплавства на українській ділянці дельти Дунаю, а також для створення позитивного іміджу України як транзитної держави, необхідно проводити подальшу розбудову глибоководного суднового ходу р. Дунай - Чорне море.

У галузі дорожнього господарства основними завданнями є:

- реконструкція та капітальний ремонт автодоріг державного значення з приведенням їх параметрів в відповідність вимогам європейських нормативів;

- перебудова внутрішньої обласної мережі автодоріг для забезпечення з'єднань населених пунктів з районними центрами.

Для забезпечення надійним транспортним сполученням 9-ти південних районів області необхідно продовження будівництва нової автомобільної

дороги I-й технічної категорії в обхід населених пунктів і, в першу чергу, побудувати автодорогу «Одеса-Рені» за новим напрямком.

Головними напрямками підтримки сільського господарства області є:

- впровадження системи збереження і ефективного використання земель сільськогосподарського призначення;
- поліпшення ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва, оновлення технічного потенціалу машинно-тракторного парку, забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції за прогресивними технологіями;
- створення сучасної селекційної бази аграрного виробництва.

Виконання зазначених пріоритетів дасть можливість досягти суттєвих змін в аграрному секторі та підвищити рівень агропромислового виробництва.

Для регіону велике значення має інтенсифікація розвитку зернового господарства та збільшення обсягів виробництва зерна. Вона може бути досягнута завдяки таким факторам, як вдосконалення землекористування, структури посівів, обробітку ґрунту, внесення мінеральних добрив і проведення хімічної меліорації ґрунтів, захисту рослин, розвиток насінництва, підвищення якості зерна, науково-методичне забезпечення.

Впровадження нових більш продуктивних, стійких до несприятливих погодно-кліматичних умов і хвороб сортів, оновлення асортименту насіння високих репродукцій дасть можливість збільшити врожайність на 20-25%.

Економічне зростання регіону в певній мірі залежить від стабілізації та розвитку тваринництва. Нарощування поголів'я худоби і птиці, підвищення продуктивності тваринництва дозволять збільшити обсяги виробництва валової продукції в цій галузі.

Відсутність в регіоні достатніх обсягів вільних фінансових ресурсів, а також недостатній рівень внутрішніх заощаджень гальмують динамічний розвиток економіки. В умовах гострої нестачі інвестиційних ресурсів в

Україні одним з ключових завдань регіональної політики є залучення додаткових іноземних інвестицій в реальний сектор економіки.

Згідно з прогнозом серед перспективних галузей економіки з точки зору залучення іноземних інвестицій можна виділити: торгівлю, діяльність готелів та ресторанів, сільське господарство, операції з нерухомістю, а також надання послуг.

Пріоритетами зовнішньоекономічної діяльності регіону є розвиток співпраці з сусідніми державами, збагачення змісту підписаних міжрегіональних угод, створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі щодо залучення іноземних інвестицій в економіку регіону, реалізація спільних міжнародних проектів і програм.

Особливу увагу слід приділити розвитку експортного потенціалу регіону. В умовах повноправного членства України в СОТ, при складному фінансово-економічному становищі в світовій економіці, необхідно приділити якомога більше уваги питанням фінансової підтримки регіональних товаровиробників-експортерів, підвищення рівня інвестиційної привабливості Українського Причорномор'я, реалізувати нові інвестиційні проекти, а також сприяти залученню іноземного капіталу в економіку регіону.

Очікувані результати від впровадження зазначених заходів [38]:

- зростання загального обсягу експорту регіону;
- збільшення питомої ваги в товарному експорті регіону продукції з високим ступенем обробки;
- поліпшення коефіцієнту покриття експортом імпорту;
- збільшення питомої ваги Одеської області в загальному обсязі товарного експорту країни;
- збільшення обсягів залучення іноземних інвестицій.

Підтримка малого підприємництва полягає у спрощенні процедур входження в бізнес, усунення зайвих регуляторних бар'єрів на шляху

розвитку підприємництва, удосконалення дозвільної системи у сфері господарської діяльності та реалізації механізмів фінансово-кредитної підтримки суб'єктів малого бізнесу.

Інструментом реалізації на регіональному рівні державної політики розвитку малого підприємництва є виконання заходів з підтримки малого підприємництва, які будуть спрямовані на удосконалення нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності, фінансово-кредитної допомоги, інформаційного, ресурсного забезпечення та подальший розвиток бізнесової інфраструктури.

Отримання дозволів є другою за складністю процедурою після оподаткування, що перешкоджають розвитку бізнесу.

Активізація роботи органів місцевої влади щодо реалізації Закону «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» дасть можливість поступово перейти до декларативного принципу започаткування підприємницької діяльності.

Відшкодування з бюджету відсоткових ставок за кредитами, що надаються суб'єктам малого бізнесу на реалізацію інвестиційних проектів, поліпшить доступ до кредитних ресурсів.

Збільшення кількісних показників в свою чергу підвищить частку надходжень від суб'єктів малого підприємництва до державного та місцевого бюджетів.

З метою координації дій місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадських об'єднань підприємців у сфері розвитку підприємництва та реалізації державної регуляторної політики при голові обласної державної адміністрації утворено Координаційну раду з питань розвитку підприємництва. На засіданнях Ради розглядаються основні проблемні питання, які заважають розвитку підприємництва.

В рамках вирішення проблеми з екологічної та техногенної безпеки регіону велике значення має матиме здійснення ряду організаційно-технічних заходів щодо утилізації твердих побутових відходів.

З цією метою розроблено проект організації інноваційного біодинамічного сміттесортувального комплексу ТОВ "Еко-тріал" потужністю 256 тис. Т/рік в с. Нова Долина Овідіопольського району, який пройшов завершальний етап комплексної експертизи, виготовлена проектно-кошторисна документація комплексів в Комінтернівському районі.

Одним з пріоритетних напрямків природоохоронної діяльності в регіоні є вирішення проблеми поводження з непридатними до використання або забороненими хімічними засобами захисту рослин, яких на території Одеської області накопичено 1900 тонн, і яких зберігаються на 118 підприємствах різних форм власності та підпорядкування.

Це дасть можливість обмежити їх шкідливий вплив на навколишнє середовище і здоров'я людей, знизити техногенне навантаження на територію області, послідовно скоротити обсяги накопичених непридатних або заборонених до використання хімічних речовин і не допускати їх подальшого накопичення, запобігти забрудненню землі, атмосферного повітря, підземних водоносних горизонтів і поверхневих водних джерел.

Для зменшення обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту в області велике значення має втілення заходів модернізації та вдосконалення дорожньої мережі, впровадження екологічних стандартів ЄВРО-3,4,5,6 переведення пасажирського автотранспорту на інші види палива (газове паливо).

На сьогоднішній час питання енергозбереження та енергоефективності стоїть дуже гостро. В умовах фінансово-економічної кризи та ситуації з підвищенням ціни на природний газ назрів час для прийняття нових підходів і рішень.

На даний час розроблена концепція Програми енергоефективності Одеської області на 2016-2025 роки та розпочато розробку самої Програми. Концепція передбачає створення комунального підприємства, яке буде займатися енергоаудитом, впровадженням альтернативних джерел енергій,

проводити освітні заходи з метою підвищення рівня кваліфікації зацікавлених осіб.

Політика енергозбереження спрямована на заміщення і скорочення споживання природного газу та енергоносіїв, збільшення використання відновних джерел енергії.

Приклади цього вже є в регіоні: завод з виробництва дизельного біопалива з маслянистих культур ТОВ «Біодизель Бессарабії» в смт. Сарата Одеської області; Одеський припортовий завод, на території якого змонтовано шість вітроустановок, їх впровадження дозволить підприємству економити майже 70% споживання електричної енергії.

Аналізуючи наслідки впливу світової фінансової кризи на реальні показники розвитку економіки регіону, можна зробити висновки: для оперативного реагування на негативні прояви необхідно утворити антикризові робочі групи або ради, здійснювати оперативний моніторинг показників фінансового і економічного секторів, що дозволить своєчасно реагувати на певні виклики і приймати відповідні заходи для вирішення проблемних питань на урядовому та місцевому рівнях.

Основними напрямками діяльності антикризових рад є:

- збереження рівня життя населення регіону;
- розвиток внутрішнього ринку регіону та просування товарів і послуг на внутрішній ринок;
- пошук нових ринків збуту продукції та послуг підприємств регіону;
- максимальне використання транзитного потенціалу регіону;
- здійснення заходів з енергозбереження;
- жорстка економія бюджетних ресурсів;
- підтримка агропромислового комплексу;
- стимулювання будівельної галузі;
- фінансова підтримка малого та середнього бізнесу.

3.3. Рекомендації щодо визначення величини фінансових ресурсів для компенсації наслідків ризик-подій природного характеру для Українського Причорномор'я

Характерною рисою світового розвитку останніх десятиліть є значне зростання економічного збитку від природних катастроф. Зростання вразливості суспільства до такого роду небезпек примушує вчених шукати вихід із ситуації, досліджуючи їх розвиток і наслідки господарської діяльності людини. Крім того, зростання вразливості суспільства до певної міри обумовлене соціально-економічними чинниками. Це зростання чисельності і щільності населення, міграція і нерегульована урбанізація, деградація навколишнього середовища і, можливо, глобальна зміна клімату. Значний масштаб дії стихійних лих на соціально - економічні умови став причиною ретельного аналізу концепції ризику в сучасному суспільстві.

Проблематика визначення збитків від надзвичайних ситуацій природного характеру залишається актуальною протягом багатьох років. В умовах сьогодення визначення економічних збитків знаходиться у полі підвищеної уваги, що в першу чергу, пов'язано з посиленням впливу ринкових важелів на управління національним господарством та спроби державної влади оперувати більш коректними показниками заподіяної шкоди внаслідок надзвичайних ситуацій та порушення природоохоронного законодавства.

Однією з основних причин складної ситуації з проявом і розвитком надзвичайних ситуацій природного характеру є відсутність ефективного механізму компенсації збитків від них і зниження навантаження на державний та регіональний бюджети. Існуюча на сьогодні в Україні регіональна організаційна система засобів, які застосовуються для попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру не є досконалою.

Внаслідок чого необхідним є вдосконалення трансфертного підходу щодо перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру.

Фінансові механізми екологічної політики як складова частина економічних механізмів екологічної політики є комплексом організаційних та інституційних заходів, спрямованих на кредитно-фінансове забезпечення формування та реалізації екологічної політики відповідно до рівня розвитку продуктивних сил і соціальних пріоритетів щодо якості довкілля й раціонального природокористування [52].

В умовах ринкової економіки України для забезпечення безпеки держави у випадку загрози виникнення надзвичайної ситуації природного характеру необхідно мати економічні важелі управління надзвичайними ситуаціями природного характеру. До важливих напрямів відносять [53]:

державні стандарти, що призначені для визначення норм для попередження надзвичайних ситуацій та профілактики збитків. Розробка стандартів безпечної діяльності базується на нормативах, які передбачають визначення допустимого рівня ризику для людини та навколишнього середовища, на рівні вірогідності втрати унікальних природних утворень, заборони на проживання в небезпечних зонах та проведенні в регіоні небезпечних робіт та заходів, забезпеченні безпеки населення від надзвичайних ситуацій ;

нормування – повноваження, пов'язані з розробкою та затвердженням норм, правил та вимог щодо забезпечення вимог.

Аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо розробки і застосування організаційних і економічних механізмів управління природними надзвичайними ситуаціями показує, що існує безліч механізмів, направлених на зниження рівня ризику (виникнення надзвичайних ситуацій, несприятливого впливу на природне середовище тощо) [54].

Всі ці механізми можна поділити на декілька груп. Механізм економічної відповідальності включає систему стандартів (норм, нормативів, квот) відхилення від яких веде до визначених економічних санкцій.

Механізм стимулювання зниження рівня ризику, до якого відносять механізми пільгового оподаткування, а також пільгового кредитування заходів щодо підвищення рівня безпеки.

Механізми перерозподілу ризиків. В основному, це - механізми страхування (державне, незалежне і взаємне страхування). Однією з найважливіших проблем, що виникають при розробці механізмів страхування - це розробка процедур визначення страхових тарифів [55].

Механізми резервування на випадок надзвичайних ситуацій. Сюди відносяться механізми створення резервів трудових ресурсів (пожежники, рятувальники тощо), матеріальних ресурсів (продовольчі запаси, сировини, медикаментів, транспорт тощо), потужності для швидкої організації виробництва продукції, необхідної для ліквідації або зменшення втрат від надзвичайних ситуацій.

Механізми формування і використання централізованих фондів. Тут часто на перший план виходить проблема не формування фонду, а його ефективного розподілу. Сюди відносять пряме фінансування заходів щодо зниження ризиків або з бюджетних грошових коштів, або з екологічних та інших коштів. Як правило, це механізми пріоритетного перерозподілу грошових коштів [53]. На наш погляд, даний механізм є найефективнішим. Тому пропонуємо використовувати трансфертний підхід розподілу фінансових ресурсів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру.

Міжбюджетні відносини здійснюються у відповідності з Постановою Кабінету Міністрів України на основі «Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним бюджетом та бюджетом Автономної Республіки Крим, обласними бюджетами, бюджетами

мм. Києва та Севастополя, бюджетами міст республіканського Автономної Республіки Крим, обласного та районного значення, районними бюджетами, бюджетами сіл, селищ» [56].

Ця Формула розроблена для розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом, бюджетом Автономної Республіки Крим, обласними бюджетами, бюджетами мм. Києва та Севастополя, бюджетами міст республіканського Автономної Республіки Крим, обласного та районного значення, районними бюджетами, бюджетами сіл, селищ. Обсяг дотації вирівнювання з державного бюджету, що надається бюджету Автономної Республіки Крим, обласному бюджету, бюджету мм. Києва та Севастополя, бюджету міста республіканського Автономної Республіки Крим, обласного та районного значення, районному бюджету, бюджету села, селища, або коштів, що передаються з цих бюджетів до державного бюджету (T_i), визначається за загальним фондом місцевого бюджету як різниця між розрахунковим показником обсягу видатків (V_i) та розрахунковим обсягом доходів (кошика доходів), закріплених за відповідними місцевими бюджетами (D_{izak}), із застосуванням коефіцієнта вирівнювання (α_i) за такою формулою [Формула]:

$$T_i = \alpha_i (V_i - D_{izak})$$

Прогнозований показник обсягу доходів (кошику доходів) бюджету Автономної республіки Крим, обласного бюджету, бюджету Києва та Севастополя, бюджету району формується з надходжень загальнодержавних податків і зборів, закріплених за місцевими бюджетами відповідно до статей 64 та 66 Бюджетного кодексу України.

Якщо даний підхід модифікувати, то він може бути застосований для створення певного інструментарію з метою компенсацій місцевих бюджетів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру.

Пропонуємо використовувати коригувальні коефіцієнти для більш ефективного розподілу коштів між бюджетами з метою ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру. Для визначення інтегрального коригувального коефіцієнту k можуть бути застосовані різні підходи. Базою для розрахунку якого, можна прийняти регіон з мінімальним значенням економічного збитку внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру, при цьому він буде дорівнювати одиниці, тоді для всіх інших регіонів інтегральний коригувальний коефіцієнт k буде визначатися за формулою [68]:

$$k = \frac{\Delta\Pi_{\min}}{\Delta\Pi_i}, \quad (3.1)$$

де k – інтегральний коригувальний коефіцієнт;

$\Delta\Pi_{\min}$ - мінімальне значення величини зміни економічного потенціалу внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру, грн;

$\Delta\Pi_i$ - значення зміни величини економічного потенціалу від надзвичайних ситуацій природного характеру для відповідної області, грн.

При такому підході видатки з урахуванням трансфертів для всіх регіонів, окрім того, в якому величина зміни економічного потенціалу внаслідок надзвичайних природного характеру є мінімальною, будуть меншими, що не є розв'язанням поставленої задачі.

Якщо базою для розрахунку інтегрального коригувального коефіцієнту k прийняти регіон з максимальним значенням величини зміни економічного потенціалу внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру, тоді для інших регіонів інтегральний коригувальний коефіцієнт буде розраховуватися за формулою [68]:

$$k = \frac{\Delta\Pi_{\max}}{\Delta\Pi_i}, \quad (3.2)$$

де $\Delta\Pi_{\max}$ - максимальне значення зміни величини економічного потенціалу внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру, грн.

При такому підході видатки з урахуванням трансфертів для всіх регіонів, окрім того, де величина зміни економічного потенціалу внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру є максимальною, будуть більшими, що не може бути забезпечене внаслідок значного збільшення частини видатків бюджету.

Найбільш оптимальним є розрахунок інтегрального коригувального коефіцієнту за принципом «розірваної шкали». При цьому $k = 1$ повинен відповідати середньому значенню зміни величини економічного потенціалу. Інтегральний коригувальний коефіцієнт буде розраховуватися за формулою [57]:

$$k = \frac{\Delta\Pi_{сер}}{\Delta\Pi_i}, \quad (3.3)$$

де $\Delta\Pi_{сер}$ - середнє значення зміни економічного потенціалу внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру, грн.

Коефіцієнт α показує питому вагу, необхідних для фінансування обласних бюджетів коштів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру, в обсязі необхідних для фінансування фінансових ресурсів державного бюджету України. Він розраховується за формулою [57]:

$$\alpha = \frac{\Delta\Pi_i - (1/27R\Phi + BPP_i\beta)}{\Delta\Pi_{Укр} - (R\Phi + BPP_{Укр}\beta)} \quad (3.4)$$

де α - коригувальний коефіцієнт;

$1/27R\Phi$ – доля i -го регіону в обсязі резервного фонду України, грн;

BPP_i – валовий регіональний продукт i -го регіону, грн;

β - частка валового регіонального продукту, яка може бути спрямована на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру, яка приймається на рівні 0,0015, що було визначено експертним шляхом;

$R\Phi$ - обсяг резервного фонду України, грн;

$BPP_{Укр}$ – валовий регіональний продукт України, грн;

$\Delta\Pi_{\text{Укр}}$ - значення зміни економічного потенціалу України внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру, грн.

Виходячи з цього, формула розподілу міжбюджетних трансфертів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру матиме такий вигляд [68]:

$$T_i = k\alpha(\Delta\Pi_i - (1/27P\Phi + B\Pi_i\beta)), \quad (3.5)$$

де T_i - сума трансфертів на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру.

Алгоритм прийняття рішення щодо розподілу коштів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру представлено на рисунку 3.2.

Запропонований алгоритм (рис. 3.2) дозволяє формалізувати зв'язки між учасниками суб'єктно-об'єктних відносин території та держави в цілому. Ефективні розподіл і використання фінансових ресурсів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру території ґрунтується на оцінці економічного потенціалу області та її валового регіонального продукту.

Результати розрахунків інтегрального коригувального коефіцієнту k представлено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Інтегральний коригувальний коефіцієнт k

Регіон	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Миколаївська	0,884	0,948	0,705	0,804
Одеська	0,934	0,992	0,745	0,849
Херсонська	0,934	0,992	0,745	0,849

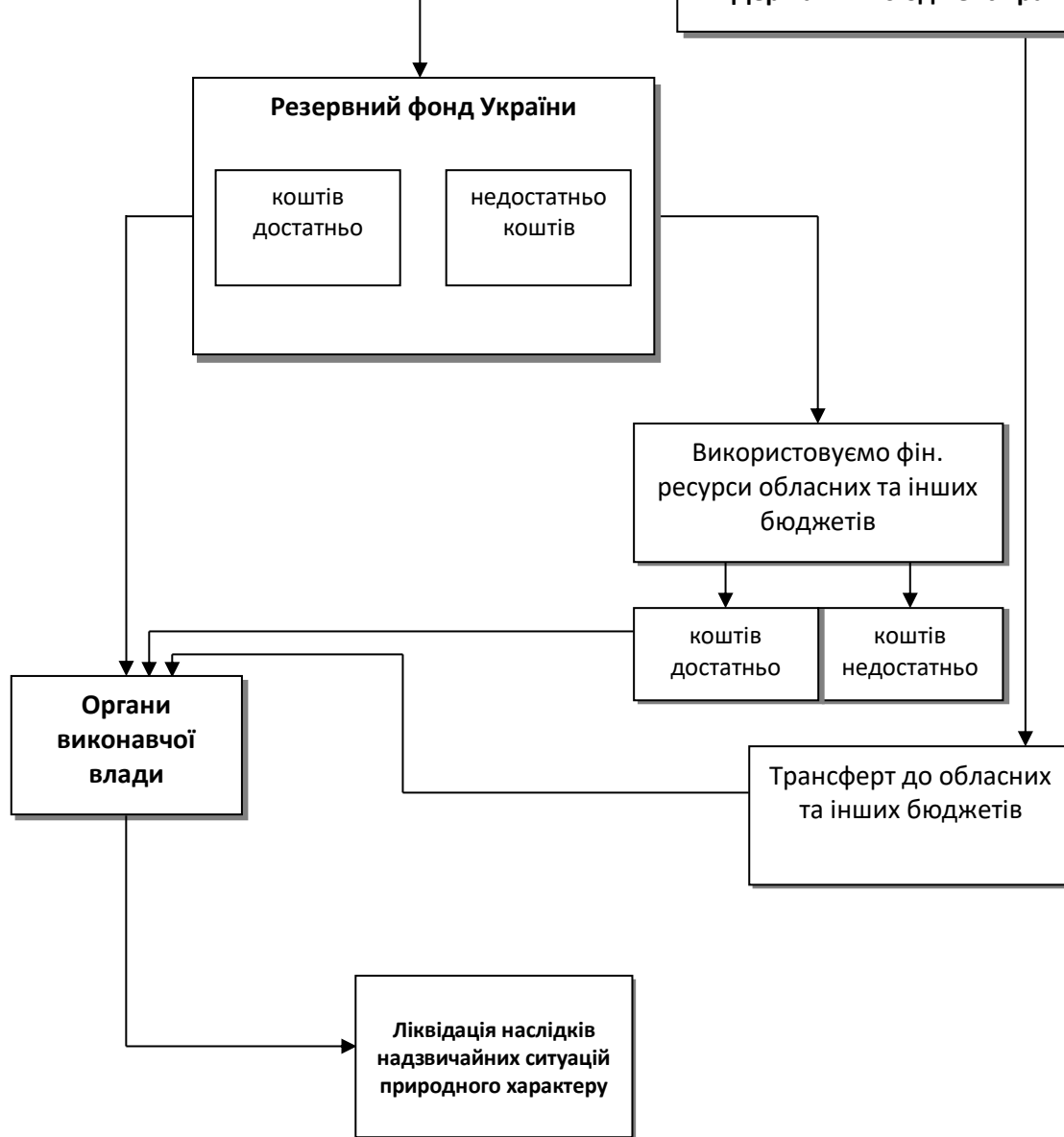

Рис. 3.2. Алгоритм прийняття рішення щодо розподілу коштів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру

За наведених даних, можна зробити висновок, що завдяки даному коефіцієнту розподіл фінансових коштів до обласних бюджетів буде здійснюватися з урахуванням величини зміни економічного потенціалу внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру для відповідної території. Результати розрахунку коефіцієнту α представлено в таблиці 3.2.

Визначення коефіцієнту α

Чорноморський регіон	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Миколаївська	0,018	0,021	0,008	0,004
Одеська	0,049	0,051	0,039	0,042
Херсонська	0,011	0,014	0,015	0,005

Дані коефіцієнти використовуються для розрахунку трансфертних виплат. Результати розрахунків трансфертних виплат щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру представлено в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Трансфертні виплати для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного характеру, грн

Регіон	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Миколаївська	-134457,6088	-248757,026	-32214,31034	-9804,362566
Одеська	-1038861,145	-1487553,806	-759056,9244	-1163079,316
Херсонська	-52433,18214	-113774,4732	-94,23129962	14013,97065

За результатами розрахунків, можна зробити висновок, що обласні бюджети Українського Причорномор'я не мають можливості самостійно ліквідувати наслідки надзвичайних ситуацій природного характеру. Тому необхідним є збільшення обсягів резервного фонду України.

3.4. Напрями та особливості впровадження ризик-менеджменту інноваційної діяльності в регіоні

Інноваційна діяльність вносить істотні зміни у виробничі й управлінські процеси, значно збільшує невизначеність динаміки і результатів функціонування суб'єктів господарювання. Зростання невизначеності підвищує ризик невдалого результату інновації. Під невизначеністю найчастіше розуміється неповнота або неточність інформації про умови здійснення інноваційної діяльності, у тому числі про супутні витрати та

результати. Невизначеність, пов'язана з можливістю виникнення в процесі інноваційної діяльності несприятливих ситуацій і наслідків, характеризується поняттям ризику.

Інноваційна діяльність завжди супроводжується ризиками, а з іншого боку – сама є джерелом ризиків. При цьому результативність інноваційної діяльності прямо залежить від того, наскільки точно оцінено ризик, а також від того, наскільки адекватно визначені методи управління ним. Тому актуальною є завдання формування ефективного інструментарію управління ризиками інноваційної діяльності в регіоні як найважливішого елемента механізму управління інноваційною діяльністю на мезорівні.

У сучасній економічній літературі [40–45], ризик визначається найчастіше як елемент невизначеності, що може вплинути на діяльність суб'єкта господарювання або на результат певної економічної операції.

Ризик – органічний компонент усіх аспектів підприємницької діяльності, насамперед інноваційної діяльності. Ризик можна розглядати як здатність підприємця по-особливому комбінувати фактори виробництва на інноваційній основі, що визначається його особистими якостями, такими як уміння приймати нестандартні (новаторські) рішення, генерувати нові підприємницькі ідеї, оцінювати ринкову кон'юнктуру з точки зору можливості отримання додаткового прибутку тощо.

Отже, ризик – це одна з основних здібностей підприємця, а схильність до ризику – його важлива характеристика. Справжній підприємець прагне застосовувати інновації в процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання створюваного продукту, використовує ризикові ситуації з метою отримання підприємницького доходу. Використання ризикових здібностей сучасного цивілізованого підприємця є важливим ресурсом становлення й розвитку інноваційної економіки. Використовуючи нові комбінації факторів виробництва (нові технології, засоби виробництва, кваліфіковану робочу силу), упроваджуючи інновації в сферу виробництва й управління і ризикуючи при цьому, підприємець бажає отримати вищий дохід. Необхідно

грамотно використовувати цей ризик-ресурс розвитку інноваційної діяльності, для чого доцільно розробляти й застосовувати специфічні підходи до управління ризиками.

Ризик інноваційної діяльності виникає тоді, коли існує більше ніж один варіант реалізації нововведення. У загальному вигляді ризик інноваційної діяльності фахівці [46, с. 123; 47, с. 76; 40 с. 275] визначають як імовірність втрат, що виникають при вкладенні коштів у виробництво нових товарів (послуг), розробку нової техніки й технологій, які не матимуть очікуваного попиту на ринку, а також при вкладенні коштів у розробку управлінських інновацій, які не дадуть очікуваного ефекту.

Загалом до ризиків, що виникають в процесі інноваційної діяльності, належать такі:

- ризики помилкового вибору напряму інноваційної діяльності;
- ризики недостатнього забезпечення інноваційної діяльності фінансуванням;
- ризики постачання ресурсами, необхідними для інноваційної діяльності;
- маркетингові ризики збуту результатів інноваційної діяльності;
- ризики виникнення непередбачених витрат і зниження доходів;
- ризики посилення конкуренції;
- ризики, пов'язані з недостатнім рівнем кадрового забезпечення;
- ризики, пов'язані із забезпеченням прав власності на інноваційний продукт тощо.

Управління ризиками виходить з припущення, що в процесі здійснення інноваційної діяльності втрати є неминучими, але їх розмір можна й потрібно обмежувати.

При формуванні інструментарію управління ризиками інноваційної діяльності в регіоні фахівці [48] пропонують враховувати дві важливі обставини. По-перше, інноваційна діяльність завжди ризикована, і це породжує необхідність постійної оцінки і контролю параметрів інноваційної

діяльності як на рівні окремих підприємств, так і на рівні регіону. По-друге, ризик може генерувати синергетичний ефект, так як він не є простою сумою інноваційних ризиків окремих суб'єктів господарювання, розташованих на території регіону, а є складним системним утворенням.

Слід зазначити, що ризики інноваційної діяльності мають характеристики, властиві факторам виробництва: мають вартість, впливають на кінцевий результат, а також обмежені кількісно. У цьому контексті йдеться про ресурсний підхід до аналізу, оцінки й управління ризиками, але в науковій літературі та на практиці ресурсний підхід до управління ризиками інноваційної діяльності використовується рідко.

Ефективний підхід до управління ризиками інноваційної діяльності полягає в тому, що систему управління ризиками має бути адаптована не тільки до об'єкта управління ризиком, а й до об'єкта-носія ризику, особливостей інноваційного та інвестиційного клімату регіону, а також до характеристик суб'єкта управління, тобто має бути сформована багатофакторна модель управління. Це підтверджує гіпотезу про те, що управління ризиками інноваційної діяльності мусить базуватися на управлінні сукупністю ризикоутворюючих факторів. Початковим етапом визначення останніх щодо регіональних ризиків інноваційної діяльності є їх поділ на дві великі групи: загальні (фактори макrorівня) і специфічні (фактори мезо- й мікрорівня). Потім у процесі аналізу ризикоутворюючих факторів укрупнену класифікацію ризиків слід деталізувати за етапами здійснення інноваційної діяльності.

До групи факторів макrorівня доцільно зарахувати стратегію соціально-економічного й інноваційного розвитку України, інституційну систему, інноваційний та інвестиційний потенціал країни, геополітичні та природно-географічні фактори, інноваційну та інвестиційну інфраструктуру тощо. До факторів мезо- та мікрорівня належать ризикоутворюючі фактори, що формуються на рівні регіону і фірм, які здійснюють діяльність на його території. До них можна зарахувати такі: інноваційну політику регіону,

його інституційну специфіку й галузеву структуру, регіональний інноваційний потенціал, регіональну інфраструктуру інноваційної діяльності, інноваційний клімат та інноваційну активність у регіоні, а також інноваційну політику корпоративних структур, їх ресурсний, процесний, науково-технічний потенціал тощо.

Особливість пропонованого підходу до управління ризиками полягає в тому, що, з одного боку, ризик інноваційної діяльності розглядається як об'єкт управління, з іншого – як невід'ємна характеристика суб'єкта управління. Тому управління ризиками інноваційної діяльності в регіоні розглянуто з двох боків: з позицій об'єкта управління й з точки зору характеристик суб'єкта управління.

Специфіка ризиків інноваційної діяльності з боку суб'єкта управління полягає у вираженій залежності стратегії та тактики управління ризиком від характеристик і особливостей особи, що приймає рішення, насамперед – від її схильності до ризику. Мова йде про те, що одні й ті самі параметри ризику можуть по-різному сприйматися і трактуватися різними суб'єктами управління і, відповідно, ініціювати діаметрально протилежні дії з управління об'єктом інноваційного ризику.

Ризик інноваційної діяльності як об'єкт управління є складним з точки зору можливості здійснення управлінського впливу. Це пов'язано з тим, що процес управління ризиком інноваційної діяльності має опосередкований характер. Тобто, у процесі традиційного управління економічною системою управлінський вплив здійснюється безпосередньо на об'єкт управління, а при управлінні ризиком інноваційної діяльності вплив здійснюється на економічну систему загалом або на конкретну підсистему, що породжує цей ризик.

Процес управління ризиками традиційно включає такі етапи:

- 1) планування ризиків інноваційної діяльності;
- 2) ідентифікація та класифікація ризиків;
- 3) аналіз і якісна оцінка ризиків;

- 4) кількісна оцінка ризиків інноваційної діяльності;
- 5) планування реагування на ризики;
- 6) моніторинг і контроль ризиків інноваційної діяльності.

Планування ризиків – це процес прийняття рішень з організації, кадрового забезпечення процедур управління ризиками, вибір кращої методології, джерел даних, часового інтервалу для аналізу ситуації. Ідентифікація ризиків передбачає визначення видів ризиків, здатних вплинути на інноваційний проект, документування й характеристику цих ризиків. Вона не буде ефективною, якщо не проводити її регулярно протягом усього процесу здійснення інноваційної діяльності. Якісна оцінка ризиків інноваційної діяльності – процес проведення якісного аналізу та ідентифікації ризиків і визначення видів ризиків, що вимагають швидкого реагування.

При цьому визначається ступінь важливості ризику й обирається спосіб реагування, оцінюються умови виникнення ризиків і визначається їх вплив на інноваційну діяльність стандартними методами та засобами. Кількісна оцінка ризиків дає змогу визначати таке: ймовірність досягнення кінцевої мети інноваційної діяльності; ступінь впливу ризику на інноваційний процес і обсяги непередбачених витрат; ризики, що вимагають якнайшвидшого реагування та суттєвішої уваги; фактичні витрати; прогнозні терміни отримання результату інноваційної діяльності. Кількісні методи аналізу ризиків інноваційної діяльності поділяються на статистичні й аналітичні.

Планування реагування на ризики – це розробка методів і технологій зниження негативного впливу ризиків на інноваційну діяльність. Моніторинг і контроль забезпечують адекватність ідентифікації ризиків, визначають залишкові ризики, забезпечують виконання плану ризиків і оцінюють його ефективність з урахуванням зниження ризику. Завдання управління ризиками інноваційної діяльності впливають із стратегічних цілей інноваційного розвитку, забезпечуючи їх реалізацію. До основних цілей управління ризиками інноваційної діяльності належать такі:

- виявлення негативних факторів, що впливають на динаміку інноваційного процесу;
- оцінка впливу ризикоутворюючих факторів на інноваційну діяльність і на результати впровадження нововведень;
- розробка методів зниження ризиків інноваційних проектів; створення системи управління ризиками інноваційної діяльності (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Схема управління ризиками інноваційної діяльності

Для формування ефективної системи управління ризиками інноваційної діяльності на мезорівні необхідна постійно функціонуюча система збору й обробки інформації про ці ризики, ядром якої має стати сукупність показників їх оцінки. Для оцінки ризику інноваційної діяльності слід використовувати інтегральний показник або систему показників, які дають характеризувати рівень ризику в доступних і зрозумілих користувачеві термінах, а також порівнювати різні види й етапи інноваційної діяльності за ступенем ризикованості. Процедура оцінки ризику необхідна на всіх рівнях ієрархії інноваційного процесу в регіоні, при цьому доцільно поєднання

якісних і кількісних оцінок ризику інноваційної діяльності. Важливим аспектом проблеми оцінки ризику є те, що час як невід’ємна характеристика всіх економічних та інноваційних процесів, є одним з вирішальних факторів ризику. Крім того, фактори інституційного середовища конкретного регіону впливають як на використовувані технології, так і на пов’язані з ними ризики інноваційної діяльності. Отже, у процесі формування системи управління регіональними ризиками інноваційної діяльності, з одного боку, повинні враховуватися можливість і ступінь узгодження параметрів і напрямів інвестиційної політики державного й регіонального рівня, з іншого – максимально повно відобразитися специфічні умови й чинники формування відтворювального середовища інноваційної діяльності конкретного регіону.

Одним з інструментів фінансування інноваційної діяльності в умовах ризику є краудсорсінгові платформи. За прогнозами аналітиків компанії Gartner, існує велика ймовірність, що до 2017 року, переважна більшість виробників продукції, що користується найбільшим попитом серед населення, 75% інновацій запроваджуватимуть за допомогою краудсорсингу. За оцінкою компанії IBM, майже 24% великих корпорацій, вже сьогодні звертаються до краудсорсінгових платформ, як способу отримання ідей для потенційних інновацій на виробництві [50]. Виникнення дефініції «краудсорсинг» (з англ. «crowd» – натовп, та «sourcing» – джерело, пошук ресурсів) пов’язується з іменами Дж. Хау та М. Робінсоном, які першими запровадили даний термін на сторінках журналу Wired у 2006 році [51, с. 158]. Слід відзначити, що наукове співтовариство не залишило даний термін поза увагою, у зв’язку з чим, подальший аналіз якої, набув свого розвитку в межах доктринальних досліджень сьогодення.

Краудсорсинг являє собою заснований на використанні соціальної активності інформаційний проект, що переслідує мету квазі-суспільного пошуку вирішення поставленого завдання із залученням мінімальної кількості фінансових витрат та створенням перспективи відтворення отриманого результату у власних бізнесових процесах.

Краудфандинг вважається альтернативною формою використання краудсорсинговою платформи, що передбачає пошук та залучення до фінансування проектів сторонніх осіб мотивованих майбутніми результатами від впровадження ідеї, сувенірними подарунками чи частиною перспективного прибутку (акційний краудфандинг).

Важливо розуміти, що краудфандинг, як елемент інвестиційного маркетингу, в той же час, значно відрізняється від венчурного інвестування за рахунок:

- наявності перспектив для інвестування у малих підприємств агропромислового комплексу, що обумовлено відсутністю інструментів тотального контролю в інвестуючого суб'єкта та перспектив до фактичної втрати керування власного бізнесу;

- відсутності жорсткого регулювання та втрати маркетингової еластичності поза умовами вже затвердженого бізнес-плану;

- відсутності чіткого поточного фінансування в визначених розмірах; і

Т.п.

ВИСНОВКИ

Магістерську роботу присвячено розгляданню сучасного управління ризик-менеджментом, його розвитку на регіональному рівні. Ця робота дозволила обґрунтувати ряд наукових положень і практичних рекомендацій щодо механізмів та особливостей визначення соціо - еколого – економічних ризиків та небезпек у системі забезпечення ризик - менеджменту регіону.

Було розглянуто сучасне розуміння ризик-менеджменту у системі антикризового управління, розібрано його заходи підвиди та функції. Обґрунтовано поняття «кризи» та її причини виникнення. З'ясовано існуючі проблеми, які характеризує криза. Встановлено, що початковим етапом процесу ризик менеджменту є планування - інструмент прийняття управлінських рішень в умовах кризової ситуації.

Проаналізовано види ризиків, що стосуються техногенної, природної та екологічної небезпеки. Доведено, що усі види ризиків взаємопов'язані і впливають на діяльність підприємця, перешкоджаючи прийняттю рішень і оптимізації ризику. Проілюстровано класифікацію ризиків, на якій відображені види ризиків, що стосуються техногенної, природної та екологічної небезпеки. Сформовано та систематизовано низку стратегій антикризового управління регіоном.

Другий розділ роботи присвячено розгляданню діагностики ризик-складових регіонального розвитку та аналізу соціо-еколого-економічного стану Причорноморського регіону. Ця робота дозволила обґрунтувати ряд наукових положень і практичних рекомендацій щодо механізмів та особливостей визначення SWOT-аналізу Причорноморського регіону як базисна компонента діагностик ризик-менеджменту.

У роботі було розглянуто сучасне розуміння діагностики ризик-подій регіонального розвитку; здійснено SWOT-аналіз у системі ризик-менеджменту, розібрано його заходи підвиди та функції. Був розроблено

аналіз Одеського регіону зі слабкими і сильними сторонами системи управління регіоном, погрозами і можливостями зовнішнього середовища.

Проаналізована екологічна, економічна та соціальна обстановка Причорноморського регіону. Після проведених досліджень було визначено, що Причорноморський регіон потребує суттєвих змін. Проілюстровано основні показники забруднення атмосферного повітря. Сформовано та систематизовано індекси показників соціально-економічного розвитку України та Одеської області.

Підбиваючи підсумки вищезазначеного, відмітимо, що, екологічна ситуація в Причорноморському районі за останні роки істотно не змінилася. Основними тенденціями розвитку народногосподарського комплексу, що впливатимуть на екологічну ситуацію, будуть розвиток машинобудування, хімічної, харчової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, морегосподарського комплексу та освоєння нафтогазових родовищ шельфової зони Азовського та Чорного морів; суднобудування та судноремонту.

Крім того, у районі існує ризик збільшення використання автотранспорту через його економіко-географічне розташування та розвиток промисловості, що за відсутності належного технологічного контролю призведе до збільшення обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря.

Подальший розвиток промисловості Причорноморського району без врахування його впливу на довкілля та намагання втілити постулати сталого розвитку в життя призведуть до погіршення екологічного потенціалу території і, як наслідок, до зниження економічного потенціалу та соціального благополуччя.

Необхідні оновлення основних фондів, інвестиційна підтримка екологічно небезпечних галузей промисловості щодо впровадження новітніх ресурсозберезних, екологічно безпечних технологій, оцінка впливу

підприємств на навколишнє середовище та проведення необхідних заходів щодо попередження забруднення довкілля тощо.

Концептуальні напрямки економічного та соціального розвитку Причорномор'я передбачають істотне пом'якшення назрілих соціально-економічних диспропорцій, досягнення збалансованої економіки з чітко вираженою соціальною орієнтацією і рекреаційним значенням регіону в загальнодержавному поділі праці.

Найбільш повно економіко-соціальний потенціал може бути реалізований за рахунок:

- більш раціонального комплексного використання наявних природних ресурсів і економічних передумов при безумовній перевазі соціально-економічних критеріїв розвитку господарства;

- зниження енергоємності- та ресурсомісткості виробництва;

- розвитку інфраструктури курортно-рекреаційного комплексу з урахуванням зростаючих життєвих стандартів, зменшення сезонності послуг;

- впровадження науково-обґрунтованої системи ведення сільського господарства на зрошуваних землях, покращання структури сільськогосподарського виробництва для задоволення потреб населення і рекреантів в екологічно чистій продукції;

- попередження забруднення Чорного та Азовського морів та річок господарсько-побутовими, промисловими стічними водами, а також водами зі зрошувальних систем;

- забезпечення соціальних гарантій населення, вирішення етносоціальних та мовних проблем;

- розвитку та укріплення міжнародного природоохоронного співробітництва у вирішенні проблем про трансграничне забруднення атмосфери і Чорного моря.

Також зазначимо, що перешкодою на шляху до сталого розвитку регіонів Причорномор'я є неефективна організаційна діяльність місцевої влади, відсутність оцінки всіх існуючих соціо-еколого-економічних ризиків

та фінансова неспроможність і, як наслідок, млявість місцевої влади щодо комплексного і збалансованого розвитку територій, систематичного освоєння та впровадження нововведень, зволікання з прийняттям додаткових нормативно-правових актів.

Слід зазначити, що подальший соціально-економічний розвиток неможливий без системного, організаційно узгодженого та науково-обґрунтованого включення екологічного імперативу до регіональної політики та програм соціально-економічного розвитку та достовірної оцінки та врахування всіх факторів ризику та загроз. На часі впровадження природозахисних заходів, спрямованих на усунення причин, а не наслідків забруднення довкілля. Сьогодні важливо сформувати програми та стратегії соціально-економічного розвитку, які будуть враховувати інструменти ризик менеджменту, оцінювати існуючі ризики в регіоні та стануть основою усталеного розвитку регіону в цілому, які мають узгоджуватись з цілями та механізмами реалізації сталого розвитку всієї країни.

Екологічна складова сталого промислового розвитку вимагає випереджувальних дій щодо впливу на стан навколишнього середовища, кардинального оновлення (технічного, технологічного, кадрового) підприємств, створення умов для залучення нової генерації управлінців, які сприйматимуть та втілюватимуть методологічні засади збалансованого та випереджаючого зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Методологія вартісної оцінки збитків : монографія / І. М. Комарницький, О. М. Белуха, М. І. Бублик та ін.; за ред. І. М. Комарницького ; М-во освіти і науки України, Львів. держ. ін-т новіт. технологій і упр. ім. В. Чорновола. – Львів : Апріорі, 2010. – 876 с. : іл. – Бібліогр.: с. 526-546.
2. Guide to the Expression of Uncertainty in Measurement: First edition. — [ISO](#), Switzerland, 1993 : ДСТУ-Н РМГ 43-2006. Метрологія. Застосування «Настанови з оцінювання невизначеності у вимірюваннях» Настанова з оцінювання невизначеності вимірювання результатів кількісних випробувань: Технічний звіт EUROLAB № 1/2006//Переклад з англ. та науково-технічне редагування: А. В. Абрамов; А. М. Коцюба, В. М. Новіков. — Київ, Євролаб-Україна, 2008. — 51 с.
3. Уткін Є.А. Інноваційний менеджмент / Уткін Є.А., Морозова Г.І., Морозова П.І.. – М.: “Акаліс”, 1996 р.
4. Ситник Л.С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством. – Донецьк: ІЕП НАН України, 200. – 504 с.
5. Антикризисное управление : монография /Под ред. Э.С, Минаева, В.П. Панагушина.- М.: Приор, 1998.- 482с.
6. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: підручник / Л. О. Лігоненко. — К. : КНТЕУ, 2005. — 824 с.
7. Туленков Н.В. Антикризисный менеджмент//Персонал. – 1998.- № 6.- С.19-25
8. Антикризисное управление: учебное пособие / Э.М. Коротков, А.А.Беляев, Д.В.Валовой и др; Под ред. Э.М.Короткова.- М.ИНФРА-М, 2001.- 432 с

9. Чернявский А. Д. Антикризисное управление : учеб. пособ. / А. Д. Чернявский. — Межрегиональная академия управления персоналом. — К. : МАУП, 2000. — 208 с.
10. Василенко В. О. Антикризисное управління підприємством : навч. посіб. / В. О. Василенко. — К. : ЦУЛ, 2003. — 504 с.
11. Косатерін В.О. Економічні механізми екологічної політики у системі сталого розвитку / В.О. Костерін // Регіональна економіка. - 2007.- №1.- С. 153-160.
12. Штангрет А. М. Антикризисное управління підприємством: навч. посіб. / А. М. Штангрет, О. І. Копилюк. — К. : Знання, 2007. — 335 с.
13. Шершньова З. Є. Антикризисное управління підприємством : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / З. Є. Шершньова, С. В. Оборська. — К. : КНЕУ, 2004. — 196.
14. Пушкарь А.И., Тридед А.Н., Колос А.Л. Антикризисное управление: стратегии, - Х.:ХДЕУ,2001. - 452 с.
15. Раевнева Е.В., Байцым В.Ф. Некоторые подходы к анализу кризисных явлений на предприятия // Вестник ХГЭУ. – 2000. - №1(13). – С.89-93
16. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / под общ. Ред А.П.Градова, Б.И.Кузина. – СПб.: Спец.лит.,1996. – 512 с.
17. Холод З.М., Штангрет А.М. Антикризисное управління – система завчасної діагностики і захисту від кризових ситуацій // Наукові записки. – Л.: Українська академія друкарства, 2002.- Вип.5.- С.124-127
18. Андреева Н.Н. Ресурсно-экологическая безопасность предприятия : диагностика, стратегия, регулирование./ Н.Н.Андреева, С.К. Харичков - Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 1996.-90с.
19. Новиков В.М. Экономическая диагностика развития хозяйственных систем в рыночных условиях (на основе модели экономического роста). – Одесса, ОПУ, 1992 – 120 с.

20. Дмитриева О.Г. Региональная экономическая диагностика – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского Университета экономики и финансов, 1992. – 274 с., с.11
21. Ковалев А.И. Управление реструктуризацией предприятия. – К. АВРИО, 2006. – 368 с
22. Балджи М.Д., Харічков С.К. Основи діагностики комплексного природокористування : регіональний вимір: Монографія. – Одеса, ПРРЕЕД НАН України, 2008.- 144 с.
23. Даванков А.Ю. Методика оценки социально-экономического состояния административно-территориальных образований субъекта Федерации / А.Ю. Даванков //Региональная стратегия устойчивого экономического роста.- 1998.- С.55-57.
24. Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій: Наказ Агентства з питань запобігання банкрутства підприємств та організацій від 21.03.1997, № 37. - С. 15-30.
25. Новиков В.М. Экономическая диагностика развития хозяйственных систем в рыночных условиях (на основе модели экономического роста). – Одесса, ОПУ, 1992 – 120 с.
26. Методологічні аспекти розробки і оцінки стратегій розвитку промислового комплексу регіону: Монографія. / Буркинський Б.В.,Коваленко М.А. – Херсон : Олді - , 2008. – 408с.
27. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій . – К.:Київ. Нац.торг.-екон.ун-т, 2001. – 580 с.
28. Варналій З.С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку/ Монографія/ К.: Знання України, 2005.- С.75-116.
29. Петкова Л.О. Економічне зростання в Україні: регіональний вимір [Текст] / Л.О. Петкова.- Черкаси: ЧДТУ, 2004.-272 с.

30. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
31. Global Competitiveness Report 2015-2016/ World Economic Forum.– 2016. [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: URL: <http://www.weforum.org/site/homepublic.nsf/Content/Global+Competitiveness+Programme%5CGlobal+Competitiveness+Report>.
32. 1. Офіційний сайт Головного управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>
33. Офіційний сайт Головного управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>
34. Офіційний сайт Головного управління статистики у Херсонській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua>
35. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: принципи формування, механізми реалізації // Регіональна економіка. – 2001. – №4. – С. 241-248.
36. Поповкін В.А. До концепції державної регіональної політики // Наукові доповіді. –1995. – Вип. 37. – 64с.
37. Долішній М. І., Стадницький Ю. І., Загородній А. Г., Товкан О. Е. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Навч. посіб.— Львів: Національний ун-т "Львівська політехніка" (ІВЦ "ІНТЕЛЕКТ+" ІПДО), 2003.
38. Андреева Н.М., Золотов В.І., Шунтова С.Г. Антикризисное управление Одесским регионом: диагностика и направления реализации: [учебное пособие] :ИПРЭЭИ НАН Украины, ОГАСА МОН Украины. – Одесса: 2010 - 140 с.
39. Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П., Динилишин Б.М., Фащевський М.І Соціально–економічні системи продуктивних сил регіонів України. – К.: Нічлава, 2002. – 690с.

40. Ілляшенко С.М. Управління екологічними ризиками інновацій: монографія / С.М. Ілляшенко, В.В. Божкова. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. –214 с.
41. Лапченко Д.А. Оценка и управление экономическим риском: теория и практика / Д.А. Лапченко. –М. : Амалфея, 2007 –148 с.
42. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль: [текст] / Ф.Х. Найт. – М.: Дело. –2003. –360 с.
43. Демкін ІВ. Управління інноваційними ризиками на основі імітаційного управління. Основні підходи до оцінки інноваційного ризику / І.В. Демкін // Проблеми аналізу ризику. – 2005. –№ 3. – 249 с.
44. Жежуха В.Й. Ризики інноваційної діяльності / В.Й. Жежуха // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.2. – С. 177–182.
45. Малашихина Н.Н. Риск-менеджмент [учебное пособие] /Н.Н. Малашихина, О.С. Белокрылова. – Ростов н/Дону : Феникс, 2004. – 320 с.
46. Василенко В.О., Шматько В.Г. Інноваційний менеджмент : [навчальний посібник] / В.О. Василенко, В.Г. Шматько; за редакцією В.О. Василенко. – Київ : ЦУЛ, Феніс, 2003. – 440 с.
47. Гриньов В.Ф. Инновационный менеджмент : [учебное пособие] /В.Ф. Гриньов. – 2-ое изд. – К. : МАУП, 2001. – 152 с.
48. Ілленкова С.Д. Інноваційний менеджмент / С.Д. Ілленкова. – М. : Юніті, 1997. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://biglibrary.ru/category38/book67/part13/10>.
49. Андреева Н.М., Козловцева В.А. Краудсорсингова платформа в системі екологічного управління підприємствами агропромислового комплексу України //Економічні інновації. Вип 58, 2014, - Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. – Стр. 18 - 27
50. Офіційний сайт Gartner Inc. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibm.com/us/en/>.

51. Чугреев В.Л. Создание краудсорсинг проекта для публикации и обсуждения предложений по социально-экономическому развитию региона /В.Л. Чугреев//Проблемы развития территории. - 2012. - Вып. 6 (62). - С. 157 — 164.

52. Хлобистов Є. В. Фінансові механізми екологічної політики / Є. В. Хлобистов // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журн. / гол. ред. О. П. Степанов. – К. : НАНУ, 2004. – Вип. 3/4. – С. 744–752.

53. Мінакова А. Економічний механізм управління надзвичайними ситуаціями техногенного характеру / Н. Мінакова, А. Стрілець, Ю. Драчук // Вісник ТАНГ, 2005. – № 3. – С. 25-37

54. Бурков В. Н. Модели и механизмы управления безопасностью / В. Н. Бурков, Е. В. Грацианский, С. И. Дзюбко, А. В. Щепкин. – М. : Синтег, 2001. – 160 с.Дата публикации

55. Моткин Г. А. Основы экологического страхования / Г. А. Моткин. – М. : Наука, 1996. – 191 с.

56. Україна. Кабінет Міністрів. Формула розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним бюджетом та бюджетом Автономної Республіки Крим, обласними бюджетами, бюджетами м. Києва та Севастополя, бюджетами міст республіканського Автономної Республіки Крим, обласного та районного значення, районними бюджетами, бюджетами сел, селищ : постанова від 12.09.2009 р. № 995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995-2009-%EF>

57. Лапін Є.В. Методичні підходи до перерозподілу фінансових ресурсів для компенсації збитків внаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру / Є.В. Лапін, Ю.П. Скиданенко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка.– 2010. – №1. – С. 30-36.